

**Андрій Бурій
Остап Тимчій
Михайло Васюта**

**МОНІТОРИНГ ВПРОВАДЖЕННЯ
І ЗАСТОСУВАННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ НОРМ ПРО ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ
СУД В УКРАЇНІ**

Рапорт з моніторингу

**ГРОМАДСЬКИЙ ФОНД ПРАВ ЛЮДИНИ
«ПРАВО І ДЕМОКРАТІЯ»
2006**

Видано в рамках проекту “Моніторинг впровадження та застосування Європейських норм про право на справедливий суд в Україні”. Проект здійснено за підтримки Міжнародного Фонду „Відродження”

Над рапортом працювали:

Автори — Андрій Бурій, Остап Тимчій.

Соціолог — Михайло Васюта.

Правову допомогу надавав експерт — Руслан Таратула.

Даний посібник містить дослідження відповідності законодавства України нормам Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Перша частина посібника присвячена аналізу принципів судочинства, закріплених у ст. 6 Європейської Конвенції, з точки зору прецедентного права Європейського Суду з прав людини.

Значна увага приділена дослідженню рішень Європейського Суду, з метою виявлення тих фактичних обставин, які Європейський Суд вважає порушенням ст. 6 Європейської Конвенції. Наводиться коментар положень законодавства України, що стосуються ст. 6 Європейської Конвенції, особлива увага приділяється положенням, які не відповідають Конвенції, та найбільш дискусійним положенням українського законодавства.

Друга частина рапорту присвячена дослідженню думки суддів щодо найбільш дискусійних положень законодавства та судової практики України.

В даному виданні наведено результати та коментарі опитування суддів яке проводилось в рамках проекту у 6 місцевих судах м. Львова.

ЗМІСТ

Вступ	
Аналіз відповідності законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод	
Доступність до суду	
Коментар	
Публічність розгляду справ	
Коментар	
Розгляд справи упродовж розумного строку	
Коментар	
Суд незалежний і безсторонній	
Коментар	
Здійснення правосуддя виключно судом	
Коментар	
Рівність сторін і право на змагальність судового розгляду	
Коментар	
Звіт за результатами експертного опитування	
Додатки	
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод	
(Рим, 4.XI.1950)	
Інструкція інтерв'юєрові	
Анкета	

ВСТУП

17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську Конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 року (далі Євроконвенція) і, тим самим, виконала одне із зобов'язань перед Радою Європи. Одночасно було визнано юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Таким чином, розпочались суттєві зрушення щодо вивчення та застосування міжнародно-правових норм з питань захисту прав людини. Актуальність застосування міжнародно-правових норм судами України є очевидною, оскільки це значно розширює нормативно-правову базу з точки зору її тлумачення та безпосереднього застосування щодо конкретних правовідносин при підготовці та вирішенні конкретних справ у сфері прав людини. Всі особи в Україні наділені правами та обов'язками, закріпленими в Євроконвенції, тому вони можуть безпосередньо вимагати застосування її положень в рамках внутрішньої судової процедури, враховуючи, що згідно з Конституцією України міжнародні правові норми є частиною внутрішнього законодавства. Євроконвенцію неможливо розглядати окремо від її прецедентного права, оскільки пояснення та інтерпретація її тексту міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини (далі Євросуд). Рішення Євросуду є прецедентами, що мають обов'язкову юридичну силу, їх юридичний статус рівноцінний статусу обов'язкових юридичних норм. Таким чином, широке використання українськими судами практики Євросуду є необхідними для правильного розуміння та застосування конвенції.

Виходячи з цього, громадський фонд захисту прав людини “Право і Демократія” поставив за мету дослідити стан впровадження принципів судочинства закріплених ст. 6 Євроконвенції у законодавство України та судову практику України. Нами було визначено шість напрямків, по яких проводилось дослідження: доступність до суду;

публічність розгляду справ;

розгляд справи упродовж розумного строку;

незалежність та безсторонність суду;

рівність сторін та змагальність судового розгляду;

здійснення правосуддя виключно судом;

Нашими експертами спершу було проведено правовий аналіз Рішень Євросуду, що стосуються ст. 6 Євроконвенції, оскільки тлумачення та інтерпретація її тексту міститься саме в Рішеннях Євросуду, та проведено коментар українського законодавства, що стосується визначених нами напрямків дослідження. В результаті було виявлено ряд положень українського законодавства, що є дискусійними з приводу їх відповідності ст.6 Євроконвенції та прецедентному праву Євросуду. Щоб мати картину впровадження принципів ст. 6 Євроконвенції у судову практику, необхідно з'ясувати думку фахівців, які у своїй професійній діяльності повинні застосовувати ці принципи, а саме суддів та працівників суду. Для з'ясування їх позицій щодо дискусійних положень українського законодавства було проведено експертне опитування у 6-ти місцевих судах м. Львова. Соціологом проведено обробку даних опитування та підготовлено звіт за результатами експертного опитування який дістав своє відображення у даному посібнику.

Сподіваюсь, цей рапорт з моніторингу дозволить Вам одержати корисну інформацію та ефективніше використовувати існуючий правовий механізм при зверненні до судів України та Європейських інституцій.

Будемо щиро вдячні Вам за відгуки та пропозиції, котрі Ви можете нам надіслати за адресою:

79000, м. Львів, проїзд Крива Липа, 6

Фонд “Право і Демократія”

веб-сайт: www.ldf.lviv.ua

e-mail: lawdemo@nw.lviv.net

тел.факс:+38 032 297 19 32

З повагою керівник проекту,
Андрій Бурій

АНАЛІЗ ВІДПОВІДНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД

Права людини являють собою комплекс свобод і юридичних можливостей людини, що обумовлені фактом існування її в суспільстві, та одержали правове визначення і юридичне закріплення.

Свобода — це можливість людини вчиняти, діяти або поводитись відповідно до своєї волі і робити все, що не заборонено законом, не спричиняти шкоди правам і свободам інших людей. Основні права і свободи людини закріплені в Конституції України та в міжнародних правових актах, ратифікованих Верховною Радою України.

Людині гарантується судовий захист прав і свобод. Суди не можуть відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність посадових і службових осіб. У постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.97 “Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина” зазначається, що судам слід посилити вимогливість до якості дізнання і попереднього слідства в кримінальних справах. У стадії судового розгляду суди повинні з’ясувати, чи було виконано під час досудового слідства вимоги процесуального закону, чи не були порушені права підозрюваного, обвинуваченого при затриманні, арешті, проведенні обшуку та чи не були обмежені права потерпілого й інших учасників кримінального процесу. Суд повинен реагувати на виявлені порушення закону і ставити питання про притягнення винних у них посадових осіб до передбаченої законом відповідальності.

Відповідно до ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя. З цього можна зробити висновок, що норми Конституції мають фундаментальний і концептуальний характер для всього права; всі інші норми не повинні суперечити Конституції України і прийматись відповідно до її положень.

Згідно зі ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинного законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини. Для кримінально-процесуальних дій це вихідне і визначальне положення означає можливість розвитку законодавства тільки в напрямку зміцнення гарантій прав і свобод людини, недопустимість звуження прав учасників кримінального процесу. Особливого значення набувають проблеми забезпечення недоторканності особи, особистого життя, житла людини.

Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та належного розгляду конкретних справ.

Процесуальні гарантії прав і свобод людини в кримінальному процесі — особливий вид гарантій, які виступають засобом забезпечення цих прав: реалізації в процесі кримінального судочинства, захисту від безпідставного втручання, відновлення порушених прав. Якщо право — це можливість відповідної поведінки, то процесуальні права представляють собою юридично визначені процедури реалізації відповідних прав, механізм попередження їх порушень, порядок захисту і відновлення порушених прав і свобод людини.

Положення Конституції про чинність міжнародних договорів займають важливе зовнішньополітичне і правове значення в умовах активного входження України у світове співтовариство. По-перше, вони свідчать про бажання України слідувати своїм міжнародно-правовим зобов’язанням, які проголошуються обов’язковими для виконання поряд з національним законодавством, та про повагу до норм міжнародного права. По-друге, вони в певній мірі дають відповіді на питання практичного застосування положень міжнародних

договорів в Україні та їх співвідношення з чинним законодавством України. Ці статті Конституції співзвучні з чинним законодавством України. Так, Закон України “Про дію міжнародних договорів на території України” від 10 грудня 1991 р. передбачає, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори є невід’ємною частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. В цьому випадку міжнародний договір, учасником якого є Україна, має таку ж юридичну силу, як і її національний закон. Тому Закон України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 р. обумовлює здійснення ратифікації міжнародних договорів шляхом прийняття спеціального закону про ратифікацію.

Одним з основних елементів філософії прав людини є принцип верховенства закону, центральний аспект якого пов’язаний із визначальною роллю незалежних та неупереджених судів, що діють в рамках правової системи, а саме ці принципи містяться у ст. 6 Євроконвенції, котра передбачає право на справедливий судовий розгляд. Ця стаття разом із прийнятими додатковими протоколами за своїм змістом збігається зі ст. 8 і 10 Загальної декларації прав і свобод і ст. 14 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права. Зазначені статті займають особливе місце в системі норм про права і свободи людини тому, що в них гарантується найбільш надійний та ефективний механізм захисту прав і свобод – механізм судового захисту. Як уже не раз зазначалося і підтверджувалося практикою, оголосити про наявність у громадян прав і свобод неважко, але часто це мало що дає. Необхідно забезпечити їхнє реальне здійснення. У цьому сенсі забезпечення доступу до правосуддя, що відповідає вимогам справедливості, може дати більше, ніж будь-які декларації, при тій умові, що рішення судів виконуються. Європейський суд неодноразово заявляв про особливо важливе місце, що займає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд. Варто зазначити, що численні скарги, що надходять у Євросуд, пов’язані з порушенням саме ст. 6 Конвенції. Це пояснюється в тому числі і тим, що скарги на порушення інших статей Конвенції часто виникають через те, що правосуддя не відповідало вимогам справедливості.

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ

У ч. 1 статті 6 Євроконвенції міститься перелік критеріїв, які розкривають поняття справедливого здійснення правосуддя. Деякою мірою цей пункт можна розглядати як загальні характеристики діяльності судових установ і загальне визначення засад, за якими, зрештою, можна судити про справедливість того чи іншого судового розгляду. Однак, перш ніж зробити таку оцінку, особа повинна у першу чергу мати можливість домогтися судового розгляду її справи. Євросуд розглянув кілька справ, у яких мова йшла про забезпечення можливості розгляду справи тої чи іншої особи в суді.

У тексті ст. 6 Євроконвенції відсутня чітко виражена гарантія права на доступ до правосуддя, але Суд ухвалив, що зазначена стаття забезпечує право кожної людини на звернення до судових інстанцій з питань цивільно-правового характеру.

Існує дві категорії справ, які Комісія і Євросуд розглядають питання доступу в суд згідно ч.1 статті 6 Євроконвенції. Перша категорія охоплює справи, пов'язані з опротестуванням відмови в праві звернення до суду в процесі розгляду деяких видів цивільних справ національними судами чи адміністративними органами. Друга пов'язана з претензіями, висунутими у зв'язку з тим, що значні витрати чи складні процедури в дійсності роблять звернення до суду неможливим. У справах про передбачуване порушення права на доступ до суду мова йде про один важливий принцип, котрий полягає в тому, що держава не може обмежити чи скасувати судовий контроль в окремих сферах чи по відношенню до певної категорії осіб.

Ряд важливих справ, пов'язаних із опротестуванням рішень державних органів, був порушений ув'язненими. Справа *Голдер проти Об'єднаного Королівства* стосувалося ув'язненого, що перебував у в'язниці, якому було відмовлено в дозволі отримати консультацію адвоката про можливість пред'явити співробітнику в'язниці цивільний позов про дифамації. Зокрема, листи ув'язненого до адвоката і Комісії з прав людини, що мали на меті ініціювати цивільне провадження з приводу наклепу з боку тюремного наглядача, котрий необгрунтовано звинуватив його в підбурюванні до тюремних безпорядків, піддалися цензурі і були затримані тюремною адміністрацією. Суд виніс рішення, що мало місце порушення ст. 6 Євроконвенції, оскільки право на доступ до правосуддя повинно не лише декларуватись, але і реалізовуватись. Зокрема, Суд зазначив, *“Якби текст ч. 1 ст. 6 розумівся як такий, що говорить винятково про рух справи, котра вже передана до суду, то Договірна сторона могла б, не порушуючи цю статтю, скасувати свої рішення судів чи вивести з їхньої юрисдикції розгляд деяких категорій цивільних справ, доручивши їх органам, що перебувають в залежності від уряду... На думку Суду, було б немисливо, щоб ч. 1 ст. 6 містила докладний опис наданих сторонам процесуальних гарантій у цивільних справах і не захищала б у першу чергу того, що має можливість практично користатися такими гарантіями, а саме, доступу до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм, позбавляються змісту, якщо немає самого судового розгляду”*.¹

Однак, право на доступ до правосуддя не є абсолютним правом. У цій же справі *Голдер проти Об'єднаного Королівства* Суд вказав, що дане право за самою своєю природою вимагає державного забезпечення (яке залежить від місця і часу, відповідно до потреб і ресурсів як суспільства, так і конкретних осіб). Зрозуміло, що подібне регулювання не повинно суперечити змісту даного права, чи вступати в конфлікт з іншими правами, закріпленими в Євроконвенції.

У своїх наступних рішеннях Суд зазначав, що будь-яке регулювання буде вважатися сумісним зі ст. 6 у тому випадку, якщо:

- воно переслідує легітимну мету,
- дотримується принцип розумної пропорційності між використовуваними засобами і поставленою метою.²

¹ Голдер проти Об'єднаного Королівства, 21.02.75

² Ашингдейн проти Об'єднаного Королівства, 28.05.85.

У справі *Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства* ув'язненим, що звинувачувались у дисциплінарних правопорушеннях у зв'язку з участю в сидячому страйку, було відмовлено в проханні проконсультуватися з адвокатом. В остаточному підсумку вони отримали доступ до адвоката, однак їм було дозволено проконсультуватися з ним тільки в присутності й у межах зони прослуховування співробітником тюремної адміністрації. Виявивши порушення пункту 1 статті 6, Євросуд ухвалив, що відсутність конфіденційних контактів між адвокатом і клієнтом рівнозначна порушенню права на доступ до суду.³

У деяких справах може бути відмовлено у доступі до правосуддя через особу позивача. Суд визнав, що обмеження, котрі накладаються на доступ до суду у відношенні неповнолітніх, душевнохворих, збанкрутілих осіб, переслідують законну мету. У справі *Католицька церква Ла Кане проти Греції*⁴ місцевий суд виніс рішення про те, що церква-заявник не була правосуб'єктом згідно з законодавством Греції. Це спричинило відхилення позову, що стосувався визнання її прав власності. Проте Суд заявив, що це завдало шкоди змісту права доступу до правосуддя, і що мало місце порушення ст. 6. Суд також виявив порушення в справі, у якій подання позову могло здійснюватися тільки іншим органом, незважаючи на пряму зацікавленість заявників у порушенні справи. У справі *Філіє проти Греції (№ 1)*, інженер стверджував, що в результаті дії Грецького королівського указу про надання одній з професійних асоціацій виняткової компетенції порушувати судовий розгляд з метою стягнення платні, що підлягає виплаті інженерам, він був позбавлений можливості порушити судову справу самостійно і тим самим було порушено його право на доступ у суд. Заявник вимагав певної суми грошової винагороди, що виплачується за виконані ним проекти. Дана справа могла розглядатися тільки за заявою Технічної Палати Греції. Суд ухвалив, що, незважаючи на те, що дана процедура могла надати інженерам можливість скористатися послугами досвідчених юристів за порівняно невисоку плату, це є недостатньою умовою для того, щоб виправдати позбавлення заявника можливості самому подавати позов і діяти у своїй справі.⁵

У справі *Святі монастирі проти Греції* кілька монастирів, котрі не підписали угоди, укладеної іншими монастирями і церковними органами з грецькою державою про передачу державі презюмованих прав власності на належну їм нерухомість, що дозволяла опротестовувати подальші обмеження на користування власністю, котра залишилася після передачі прав, тільки тим церковним органам, що є сторонами угоди, було дано під сумнів законність неможливості заперечення такого презюмування подальших рішень стосовно користування такою власністю. У той же час монастирі, що не є сторонами угоди, у питаннях захисту своїх прав власності, котра не підлягає передачі державі, цілком залежали від грецької православної церкви. Виявивши порушення Конвенції, Євросуд зробив наступне зауваження: "*Передбачене пунктом 1 розділу 1 позбавлення їх будь-якої подальшої можливості оскаржити в компетентному суді дії грецької держави, третьої сторони чи самої грецької церкви по відношенню до їхніх прав власності чи хоча б втрутитися в такий судовий розгляд завдає шкоди самій суті їх "права на доступ до суду"*"⁶.

Інший важливий принцип, що визначає зміст пункту 1 статті 6, полягає в тому, що доступ до тої чи іншої судової інстанції повинен бути не лише формальним, але і фактичним.

Комісія і Суд використали цей принцип при розгляді декількох справ, що стосуються різних аспектів права на доступ у судові інстанції. По двох справах заявники стверджували, що витрати на судовий розгляд, пов'язаний із захистом прав, гарантованих Конвенцією, є порушенням їхнього права на доступ до судових інстанцій. У справі *Ейрі проти Ірландії* Суд постановив, що відмова надати правову допомогу незаможній жінці, що домогалася постанови суду про окреме проживання з чоловіком, котрий брутально з нею поводився, є порушенням її права на доступ до

³ Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84

⁴ Католицька церква Ла Кане проти Греції, 16.12.97.

⁵ Філіє проти Греції (№1), 27.08.91

⁶ Святі монастирі проти Греції, 9.12.94

судових інстанцій відповідно до пункту 1 статті 6.⁷ Суд заявив, що “частина 1 ст. 6 може в деяких випадках змушувати державу надавати допомогу адвоката, коли вона необхідна для забезпечення реального доступу до правосуддя або через те, що по окремих категоріях справ юридичне представництво є обов’язковим відповідно до внутрішнього законодавства окремих учасників чи в силу складності процесу”⁸.

У справі *Толстой-Милославський проти Об’єднаного Королівства* заявник стверджував, що здійснення його права на апеляцію було обумовлено відправкою ним поштою протягом чотирнадцяти днів 124900 фунтів стерлінгів як гарантії покриття витрат протилежної сторони, у результаті чого він фактично був позбавлений доступу до апеляційного суду. Посилаючись на свої прецеденти, але при цьому не маючи на увазі судове рішення в справі *Ейрі*, Суд ухвалив, що держава не перевищила своїх повноважень, обумовивши в такий спосіб здійснення заявником його права на апеляцію. Суд розглянув також інші способи, що, хоча і не пов’язані з фінансовим статусом заявника, у дійсності перешкоджають здійсненню індивідом його права на доступ до суду.

Право доступу до суду іноді може порушуватися в тих випадках, коли діє право на недоторканність (іmunітет), який істотно ускладнює будь-які дії. У справі *Осман проти Об’єднаного Королівства*⁹, що стосувалась питання надання співробітникам поліції в ході виконання ними оперативно-розшукових чи профілактичних заходів, іmunітету, що захищає їх від обвинувачення в недбалості при виконанні ними своїх обов’язків, Суд прийняв рішення, що мета при цьому є легітимною, оскільки спрямована на забезпечення ефективності дій поліції для запобігання безпорядків і злочинів. Проте застосування зазначеного правила в даній справі без проведення подальшої оцінки різних конфліктних суспільних інтересів додало питанню про іmunітет поліцейських занадто загального характеру, незважаючи на здійснення ними неналежних дій і порушень у ході оперативно-розшукових заходів і запобігання злочинам. В результаті це призвело до невиправданого обмеження права індивіда на розгляд його справи в тих випадках, коли це необхідно. Таким чином, Суд констатував порушення ст. 6.

Однак, у справі *Ашингдейн проти Об’єднаного Королівства*¹⁰, що стосувалась дії іmunітету, котрий забороняє порушення цивільних позовів пацієнтами з психіатричними захворюваннями проти дій персоналу чи адміністрації органів охорони здоров’я, пов’язаних із проявами недовіри чи відсутністю необхідної допомоги, Суд постановив, що правила, котрі у даній справі обмежують ступінь відповідальності згаданих офіційних органів, не порушують, по суті, права заявника на доступ до суду та принципу пропорційності. Далі Суд заявив, що в даній справі заявник, проте, міг би подати позов за обвинуваченням у недбалості.

Суд також може визнати факт порушення права на доступ до правосуддя в тому випадку, якщо місцевий судовий орган *не має достатньої компетенції*, що дозволяє йому виносити рішення по фактах і правових питаннях тієї чи іншої справи. При визначенні того, чи мало місце порушення, Суд буде брати до уваги предмет спору: чи належним чином суд, нехай навіть з обмеженою юрисдикцією, розглядав спірні питання; характер процесу ухвалення рішення і зміст спору, включаючи бажані і фактичні підстави для порушення позову чи подачі апеляції.

У справі *Брайан проти Об’єднаного Королівства*¹¹ ставилося питання про порушення справи в зв’язку з відмовою надати дозвіл на проведення робіт із планування земельної забудови. Суд заявив, що, навіть незважаючи на те, що розгляд апеляції у Вищому Суді зводився до правових аспектів, що, у свою чергу, обмежувало його юрисдикцію по відношенню до фактів справи, це не призвело до порушення ст. 6. Підкресливши спеціалізований характер планування, Суд постановив, що дана справа являє собою типовий приклад дискреційного рішення, винесеного на розсуд влади. Таким чином, Суд визнав достатнім масштаб перегляду справи, розпочатої Вищим Судом.

⁷ Ейрі проти Ірландії, 9.10.1979

⁸ Там же.

⁹ Осман проти Об’єднаного Королівства, 28.10.98.

¹⁰ Ашингдейн проти Об’єднаного Королівства, 28 мая 1985 г.

¹¹ Брайан проти Об’єднаного Королівства, 22.11.95.

Однак, у справі *Василеску проти Румунії*¹² Суд виявив порушення ст. 6, оскільки місцеві суди не мали юрисдикції для розгляду позову про реституцію власності, конфіскованої в роки комуністичного правління. Суд прийняв тлумачення національного процесуального закону, запропоноване Вищим Судом юстиції Румунії, котрий постановив, що, по суті, жоден суд не був компетентним приймати рішення за позовом заявника. Єдиною можливою процедурою були слухання в Департаменті Генерального прокурора. Євросуд прийшов до висновку, що зазначений Департамент не був незалежним органом в значенні ч. 1 ст. 6.

Коментар

Стаття 55 Конституції України зазначає, що “кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.”

Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 8 Конституції). Це право забезпечується реальною можливістю усякій зацікавленій особі звернутися в установленому порядку за захистом порушеного права чи охоронюваного законом інтересу (статті 4, 5 Цивільно-процесуального кодексу) та широкою можливістю використати численні процесуальні засоби для активної процесуальної діяльності. Беручи участь у справі, особа має право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, одержувати копії рішень, ухвал, постанов та інших документів, що є в справі, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь в їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, давати усні і письмові пояснення суду, подавати свої пояснення, міркування та заперечення, оскаржувати рішення і ухвали суду та ін.

Гарантованість доступу до суду, означає: по-перше, право потерпілого на звернення до правоохоронних органів за захистом своїх порушених прав, свобод, законних інтересів, честі, гідності і ділової репутації, а за необхідності оскаржити рішення відповідних посадових осіб про відмову в порушенні кримінальної справи чи про її необґрунтоване закриття, що надає реальну можливість судового захисту своїх інтересів; по-друге, право обвинуваченого постати без затягувань і затримки перед судом та захищатись у суді від необґрунтованого обвинувачення.

Гарантованість доступу до правосуддя включає гарантованість звернення до суду, гарантованість оскарження в суді дій чи рішень слідчого, органів дізнання, прокурора, а також рішень суду першої інстанції, гарантованість звернень до суду рідною мовою та можливості користуватись допомогою адвоката. У Постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.97 “Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина” зазначається: “Враховуючи, що згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, суди не вправі з часу введення Конституції в дію відмовляти фізичним чи юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень. Суди не вправі відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб з підстав, не передбачених Конституцією чи законом”.

Серед цих засобів захисту суб’єктивних прав і свобод людини та громадянина особливо відповідальна і ефективна роль належить суду. Конституцією передбачено, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом. В залежності від характеру порушень захист може здійснюватись у порядку конституційного, цивільного, кримінального або адміністративного судочинства. Визнання демократичних принципів судочинства є захистом від некомпетентності або можливої упередженості відповідних осіб. Сторони в суді – позивач і відповідач мають рівні процесуальні права, незалежно від того, що позивачем може бути громадянин, а відповідачем – орган державної влади.

Постанова № 7 від 30.05.97 Пленуму Верховного Суду “Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина” вказує, що відповідно до ст.130 Конституції України

¹² *Василеску проти Румунії*, 22.05.98.

фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів повинна забезпечити держава. Тому невиконання чи неналежне виконання цієї конституційної норми відповідними органами чи посадовими особами слід розцінювати як істотне порушення конституційних засад незалежності судової влади. При виявленні таких фактів суди мають у встановленому законом порядку порушувати питання про відповідальність посадових осіб чи про відповідність законів або інших нормативних актів, якими порушується названа норма Конституції України.

З часу вступу України до Ради Європи нашим громадянам надано можливість після повного використання національних засобів захисту своїх прав і свобод використовувати порядок, який певний час застосовується в країнах – членах Ради Європи. Це, зокрема, можливість звернень до Європейського суду з прав людини.

Право звернення кожного за захистом своїх прав і свобод не обмежується лише європейськими наглядовими інститутами. Існують різні форми захисту і на глобальному міжнародному рівні. Наприклад, після зняття Україною застережень до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання 1984 року, стає можливим, відповідно до статті 22 цієї Конвенції, звернення до Міжнародного Комітету проти катувань.

Крім судового захисту на національному і міжнародному рівнях, особа має можливість захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань також іншими, не забороненими законом засобами, зокрема зверненням до громадськості, використовуючи засоби масової інформації тощо.

Стаття 6 гарантує кожній людині право на публічний розгляд при визначенні її цивільних прав і обов'язків чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого їй. Далі у ст. 6 говориться, що преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд чи його частину з міркувань моралі, суспільного порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, якщо це потрібно в інтересах неповнолітніх чи для захисту приватного життя сторін, або – у тій мірі, в якій це, на думку суду, строго необхідно – при особливих обставинах, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя.

Судова практика, що стосується цього положення пункту 1 статті 6, не дуже багата. Частково це пояснюється тим, що сфера застосування права на гласність більш чітко визначена, ніж інші аспекти права на справедливий судовий розгляд справи. Публічне судочинство відповідає інтересам не тільки сторін, але й широкої громадськості, забезпечуючи довіру до системи здійснення правосуддя.

Водночас, публічний характер судового розгляду є істотним елементом права на справедливий суд. Як заявив Суд у справі *Ахсен проти ФРН*, “Публічний характер розгляду перед судовими органами, на який посилається п. 1 ст. 6, захищає заявників від таємного, не підконтрольного суспільству здійснення правосуддя; це також один зі способів зміцнення довіри до діяльності судів як вищої, так і нижчої інстанції. Роблячи процес здійснення правосуддя прозорим, публічність сприяє досягненню мети п. 1 ст. 6, а саме, забезпеченню справедливого судового розгляду, гарантія якого є одним з фундаментальних принципів будь-якого демократичного суспільства, у світлі Конвенції”.¹³

У декількох справах Суд ухвалив, що принцип гласності повинен повністю дотримуватися, принаймні стосовно суті справи, у випадку відсутності одного з положень, згаданих у пункті 1 статті 6, відповідно до якого при визначених обставинах публіка може не допускатися на засідання. Мається на увазі, що вимога забезпечення гласності судового розгляду відповідає інтересам окремої сторони. У справі *Де Мур проти Бельгії* заявник скаржився на те, як вівся розгляд його справи в Раді адвокатів у зв'язку з розглядом його заяви про надання статусу адвоката-практиканта. Суд, зокрема, ухвалив, що підстав для проведення закритого розгляду цієї справи чи нерозголошення рішення Ради адвокатів не було. Немає потреби повідомляти про майбутні слухання, досить забезпечити фактичний доступ публіки в зал засідання. Однак винятки можливі в тих випадках, коли цей принцип суперечить іншим всебічно обґрунтованим інтересам.

Для того, щоб виконати вимогу п. 1 ст. 6, необхідна, як правило, публічність розгляду в судах першої чи єдиної інстанції.

У тому випадку, якщо публічний розгляд не проводився в суді першої інстанції, це положення може бути виправлено проведенням публічних слухань у суді вищої інстанції. Однак якщо апеляційний суд не розглядає конкретні обставини справи чи не в змозі розглянути всі її аспекти, то в даному випадку має місце порушення ст. 6. У справі *Д'енне проти Франції*¹⁴ Суд вказав, що, оскільки по даній справі не проводилися публічні слухання перед дисциплінарним органом, не може вважатися виправданням те, що медичний апеляційний орган провів відкриті слухання, тому що він не може розглядатися як судовий орган, що володіє повною юрисдикцією, зокрема у нього немає повноважень оцінити, наскільки розглянута міра покарання була пропорційною до провини. Вимагаються міркування виняткового характеру для того, щоб виправдати відсутність публічних слухань, у тому випадку, якщо вони не були проведені судом першої інстанції.¹⁵

Право на публічний розгляд справи, як правило, містить у собі право бути заслуханим у суді, за винятком особливих обставин.¹⁶

¹³ Ахсен проти ФРН, 8.12.83

¹⁴ Д'енне проти Франції, 26.09.95

¹⁵ Сталлінгер і Кузо проти Австрії, 23.04.97

¹⁶ Фішер проти Австрії, 26.04.95.

Не існує загальної вимоги проводити усні слухання в апеляційному суді. Наприклад, у справі *Ахсен проти ФРН*¹⁷ Суд ухвалив, що в кримінальному провадженні усні слухання не були необхідними, коли апеляційний суд відхилив апеляцію винятково на підставі закону. Однак у тих випадках, коли апеляційний суд покликаний розглядати питання як факту, так і права і винести рішення про провину обвинувачуваної особи чи її відсутність, проведення усних слухань є необхідністю.¹⁸ Стосовно ж цивільних справ, було вирішено, що усні слухання на етапі розгляду апеляції не є необхідністю.¹⁹

У деяких випадках існує можливість для заявника відмовитися від свого права на публічний розгляд. Як заявив Суд у справі *Хоканссон і Стурессон проти Швеції*, “Загально визнано, що ні буква, ні дух даного положення не можуть перешкоджати заявнику відмовитися від свого власного вільного волевиявлення, вираженого прямо чи непрямо, а саме, від права на публічний розгляд своєї справи... Однак відмова від цього права повинна бути зроблена у недвозначній формі і не повинна вступати в протиріччя з будь-якими суспільно важливими інтересами”.²⁰ Крім того, у даній справі Суд визнав, що мала місце мовчазна відмова заявників від їхнього права на публічний розгляд, оскільки вони не звернулися з проханням про його проведення, у той час як така можливість чітко сформульована в законодавстві Швеції.

Вимога гласності не викликала особливих проблем доти, поки не виник ряд справ, по яких національний суд вищої інстанції застосовував процесуальні норми тільки в письмовому вигляді. У зв'язку з цим Суд у своїх рішеннях підтвердив вищевикладену думку, відповідно до якої застереження “оголошується публічно” не обов'язково тлумачити буквально. Однак неприйняття мір з метою опублікування судового рішення означає порушення пункту 1 статті 6. У справі *Ле Конт, Ван Левен і Де Мейер* Суд підкреслив право на публічне слухання справи, але вказав на можливість прямої відмови від цього права. Він заявив, що “ведення дисциплінарного провадження подібного роду за закритими дверима не суперечить Конвенції за умови згоди відповідної особи”²¹.

У справі *Кемпбелл і Фелл* Суд постановив, що уряд-відповідач може не допускати публіку і пресу на дисциплінарне провадження у в'язницях, з міркувань “суспільного порядку і безпеки”. Порядок із проблемами безпеки, пов'язаними з допуском публіки в тюремні приміщення, він також підкреслив, що, у випадку проведення судового розгляду за межами в'язниці, аналогічні проблеми виникли б у зв'язку з перевезенням ув'язненого і забезпеченням його присутності на засіданні. Суд ухвалив, що хоча повна заборона на проведення публічних слухань не може бути виправдана, проте, професійний дисциплінарний розгляд може проводитися закрито, залежно від обставин. При визначенні того, наскільки необхідним є публічний розгляд, повинні враховуватися такі фактори як дотримання професійної таємниці й охорона приватного життя клієнтів чи пацієнтів.²² В останні роки Європейський суд прав людини визнав, що концепція “публічного розгляду справи”, передбачена пунктом 1 статті 6, охоплює також право на усний розгляд принаймні на рівні першої інстанції. Зокрема, якщо та чи інша особа вимагає проведення усного розгляду, і відсутні будь-які виняткові обставини, що могли б обґрунтувати відмову в проведенні такого розгляду, поняття “публічний розгляд” відповідно до пункту 1 статті 6 включає право на усний розгляд. Однак якщо та чи інша особа не вимагає проведення усних слухань, то можна вважати, що вона відмовляється від цього права, покладаючи в першу чергу на внутрішній суд завдання оцінки того, чи стосується даний спір питань, котрі мають інтерес для громадськості, що могло б зробити необхідним проведення такого розгляду.

Суд прийняв до розгляду справу *Байрам проти Об'єднаного Королівства*²³, котра стосується правила про те, що деякі розгляди у питанні про опіку над дітьми повинні проводитися без участі як преси, так і публіки; у той час як аналогічні слухання, що стосуються дітей, в інших судах допускають участь преси і деяких близьких родичів з числа, що не беруть участь у процесі як

¹⁷ Ахсен проти ФРН, 8.12.83.

¹⁸ Екбатані проти Швеції, 26.05.88

¹⁹ К. проти Швейцарії, 41 ВК 242.

²⁰ Хоканссон і Стурессон проти Швеції, 21.02.90.

²¹ Ле Конт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії, 23.06.81

²² Альбер і Ле Конте проти Бельгії, 10.02.83 і Х. проти Бельгії, 30.11.87

²³ Байрам проти Соединенного Королівства, 14.09.99.

сторони. У справах, пов'язаних із захистом приватного життя сторін, за винятком справ, що торкаються інтересів неповнолітніх, рішення про розгляд цього питання за закритими дверима повинні прийматися тільки в тому випадку, якщо є підстави думати, що сторони дійсно розуміють значення такого захисту. Гласність розгляду справи може бути одним з засобів захисту для даного індивіда, про що свідчить досвід інших країн, але вона також може нанести великі втрати, особливо коли засоби масової інформації приділяють увагу найбільш голосним справам. Проте скарги заявників із приводу гласності і допуску преси на розгляд, як правило, визнаються неприйнятними.

У той же час в ст. 6 говориться, що судові рішення оголошуються привселюдно. Дане положення не допускає ніяких винятків, подібних до тих, що допускалися по відношенню до принципу публічності слухань. Іншими словами, навіть якщо з міркувань моралі чи національної безпеки суд не повинен допускати пресу і публіку на весь судовий розгляд чи його частину, його результат повинен бути відкритим. Вимога публічного оголошення не повинна виключати письмового оформлення судового рішення, якщо це рішення доводиться до відома як сторін, так і публіки. Таким чином, дане положення робить внесок у забезпечення справедливого суду за допомогою встановлення публічного контролю за судовою владою.

Суд вказав, що публічне оголошення не обов'язково означає, що рішення повинно завжди зачитуватися вголос у суді. У справі *Претто й ін. проти Італії* Суд заявив, що "Він вважає, що у всіх випадках форма оголошення "судового рішення" повинна оцінюватися відповідно до внутрішнього права держави-відповідача та відповідно до особливостей її системи судочинства, з врахуванням предмета і мети ч. 1 ст. 6."²⁴

У даній справі Суд заявив, що, беручи до уваги обмежену юрисдикцію Апеляційного суду, депонування його рішення в канцелярії суду, що зробило загальнодоступним його повний текст, цілком відповідає вимозі "публічного оголошення".

Далі Суд вказав, що в справі *Ахсен проти ФРН*²⁵ публічне оголошення рішення, винесеного Верховним Судом, не було необхідністю через те, що рішення судів нижчої інстанції вже були до цього оголошені привселюдно.

У справі *Зуттер проти Швейцарії*²⁶, Суд зазначив, що публічне оголошення рішення апеляційного військового суду не було необхідним, оскільки доступ громадськості до даного рішення забезпечувався іншими засобами, насамперед можливістю отримання копії рішення в канцелярії суду, а також завдяки наступному його опублікуванню в офіційному збірнику судових справ.

Усі вищезгадані справи стосувалися рішень, винесених судами вищої інстанції, і Суд не знайшов у них будь-яких порушень. Однак у справах *Вернер проти Австрії*²⁷ і *Шюкс проти Австрії*²⁸, у яких не були оголошені привселюдно ні рішення суду першої інстанції, ні апеляційного суду, повний текст цих рішень не був відкрито доступний публіці в судових канцеляріях, а доступ до них був обмежений тільки для тих осіб, що мали "легітимні інтереси", Суд виніс рішення щодо порушення ст. 6 Євровоконції.

Суд також знайшов порушення в справі *Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства*²⁹, у якому рішення, прийняте Радою відвідувачів у ході дисциплінарного слухання у в'язниці, не було оголошено їм привселюдно, а також не було докладено ніяких зусиль для опублікування судового рішення.

Коментар

Законодавство України містить два подібні за назвою, але різні за змістом принципи судочинства: принцип "публічності", який полягає у тому, що державні органи здійснюють

²⁴ Претто та ін. проти Італії, 8.12.83.

²⁵ Ахсен проти ФРН, 29.06.82.

²⁶ Зуттер проти Швейцарії, 22.02.84.

²⁷ Вернер проти Австрії, 24.11.97.

²⁸ Шюкс проти Австрії, 24.11.97.

²⁹ Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84.

процесуальну діяльність в загальнодержавних інтересах на захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян, та принцип “гласності судового процесу”, який полягає у тому, що розгляд справи повинен бути відкритим та доступним для громадськості. Встановленому Євроконвенцією принципу “публічності” відповідає принцип “гласності судового процесу”, передбачений ст. 129 Конституції України. Законодавче регулювання відкритого судового розгляду закріплене у ч. 2 ст. 3, ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19, п. 2 ст. 121, статтях 124, 129 Конституції України.

Згідно з статтею 20 Кримінально-процесуального кодексу України “Гласність судового розгляду”, передбачається, що розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці.

Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за мотивованою ухвалою суду в справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, в справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі, та у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист.

Слухання справ у закритому засіданні суду здійснюється з додержанням усіх правил судочинства.

Вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно.

Розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці.

Гласність судового розгляду означає таке його провадження, за якого кожному громадянину надається можливість бути присутнім у залі суду і стежити за ходом розгляду кримінальної, цивільної чи адміністративної справи; преса, радіо та інші засоби масової інформації можуть безперешкодно висвітлювати хід та результати процесу.

Положення ст. 129 Конституції України про гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами відбито у ст. 87¹ КПК. До ч. 2 ст. 370 КПК внесено доповнення — п. 10, що передбачає як безумовну підставу для скасування вироку відсутність фіксування технічними засобами перебігу судового процесу у передбачених КПК випадках. Стаття 9 Закону України “Про судоустрій України” містить положення, відповідно до якого проведення в залі судового засідання фото-і кінозйомки, теле-, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання допускаються з дозволу суду, в порядку, встановленому процесуальним законом. У новій редакції КПК скасовано припис щодо обов’язку суду практикувати проведення виїзних засідань суду (ст. 20 КПК).

Гласність означає також відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі, в їх праві знайомитися з ними, в обов’язковому їх інформуванні про час і місце судового засідання і про виконання окремих процесуальних дій (статті 99, 189 ЦПК).

РОЗГЛЯД СПРАВИ УПРОДОВЖ РОЗУМНОГО СТРОКУ

Стаття 6 Євроконвенції гарантує кожній людині судовий розгляд її справи “у розумний строк”. Суд заявив, що метою даної гарантії є захист “усіх сторін у судовому процесі від надмірного затягування судової процедури”.³⁰ Більш того, зазначена гарантія “підкреслює важливість того, щоб правосуддя здійснювалося без затримувач, що можуть підірвати його ефективність і довіру до нього”.³¹ Таким чином, значення критерію “розумний строк” полягає в тому, щоб гарантувати винесення судового рішення протягом розумного строку, встановлюючи тим самим межі стану правової невизначеності, у якій перебуває та чи інша особа в зв’язку з її становищем у цивільному спорі чи через пред’явлення їй кримінального обвинувачення, що є важливим як для самої зацікавленої особи, так і з огляду поняття “юридичної визначеності”.

Однією з найпоширеніших підстав для встановлення факту порушення статті 6 Євроконвенції є те, що тривалість судового розгляду виходить за межі “розумного строку”. Вимога забезпечення розумних темпів судового розгляду є важливою у кримінальних справах, особливо якщо обвинувачуваний перебуває під вартою. Стосовно таких справ пункт 1 статті 6 Євроконвенції доповнюється вимогою, що стосується права на “судовий розгляд протягом розумного строку чи на звільнення до судового розгляду”, що гарантовано пунктом 3 статті 5 Євроконвенції. Зміст поняття “розумний строк” визначається характером самої справи. Період, про який йдеться в статті 6 Євроконвенції, охоплює не тільки час, що проходить до початку судового засідання, але і загальну тривалість судового розгляду, включаючи можливе оскарження у суді вищої інстанції, аж до Верховного суду чи іншого вищого судового органу. З погляду темпів розгляду судових справ і встановленої тривалості утримання під вартою, між європейськими країнами існують дуже значні розходження. У цивільних спорах ініціатива початку і продовження розгляду може виходити від сторін, і тому обов’язок держави по забезпеченню розгляду справи в розумний строк є менш очевидним. Однак судова практика Комісії і Євросуду свідчить про численні випадки порушення статті 6 Євроконвенції в процесі цивільного судочинства, хоча для кожної сфери характерні свої стандарти. У зв’язку з цим важливо мати на увазі, що багато справ, пов’язаних із захистом цивільних прав, розглядають органи адміністративної юстиції, такі, як суди із трудових спорів, ради з районування та інші органи, що регулюють питання землекористування. Ряд судових рішень 80-х років, у яких стороною виступала Італія, підтверджують той факт, що проблема повільної роботи судів далеко не вирішена, незважаючи на контроль, що здійснюється конвенційними органами протягом декількох десятиліть. Та й самим цим органам далеко не завжди вдається приймати рішення в розумний строк, і цей факт часто підпадає під сувору критику. Ілюстрацією такого становища є справа *Претто* й інших, на яку італійські суди витратили шість років, а конвенційні органи — наступні шість. Євросуд, на відміну від Комісії, в остаточному підсумку ухвалив, що національні суди працювали не дуже повільно.

Потрібно враховувати, що в цивільних справах відлік часу починається з моменту порушення справи, а в кримінальних — з моменту пред’явлення обвинувачення.³² Відлік часу припиняється, як тільки завершується розгляд у суді найвищої інстанції, тобто коли виноситься остаточне рішення.³³ Євросуд буде розглядати тривалість судових розглядів, починаючи з дати визнання державою-учасницею права на подачу індивідуальної петиції, але при цьому беручи до уваги стан і прогрес у розгляді справи на даний момент.³⁴

Як зазначалося вище, передбачене пунктом 1 статті 6 Євроконвенції поняття “розумний строк” є суб’єктивним і може бути різним стосовно цивільних і кримінальних справ. У контексті

³⁰ Стогмюллер проти Австрії, 10.11.69.

³¹ Х. проти Франції, 24.10.89.

³² Скопелліті проти Італії, 23.11.93 г., і Девеєр проти Бельгії, 27.02.80.

³³ Скопелліті проти Італії, 23.11.93 і Б. проти Австрії, 28.03.90.

³⁴ Прошак проти Польщі, 16.12.97.

кримінальних справ Євросуд встановив, що досліджуваний період починається з моменту “вручення індивіду компетентним органом офіційного повідомлення про обвинувачення його у здійсненні злочину” чи коли “становище (підозрюваного) зазнало негативних змін”. Та ж норма діє при визначенні того, чи можна вважати, що даній особі було пред’явлене обвинувачення у вчиненні злочину. Євросуд не врахував аргументів, що стосувались відсутності належних кадрів чи труднощів адміністративного характеру, достатньою підставою для недотримання розумного строку.

У своїх прецедентах Євросуд визначив фактори, які необхідно враховувати при оцінці того, чи відповідає тривалість часу судового розгляду критерію “розумного строку”:

- складність справи;
- поведінку заявника;
- поведінку судової і державної влади;
- ступінь ризику для заявника.

Євросуд також бере до уваги особливі обставини справи, і тому він не встановив точну часову межу. У деяких випадках Євросуд робить, свого роду, загальну оцінку, а не безпосередньо розглядає вищезгадані критерії.

Складність справи

Визначення ступеня складності тієї чи іншої справи пов’язане як з фактичними, так і з правовими аспектами: характер фактів, які необхідно встановити; кількість обвинувачуваних і свідків; міжнародні фактори; приєднання справи до інших справ; залучення до процесу нових осіб; віддаленість, з точки зору відстані і часу, між розслідуваними подіями чи фактами і процесом судочинства та інші аналогічні проблеми, що виникають у зв’язку зі збором показань свідків. Тільки при наявності дуже вагомих підстав уряд може розраховувати на успіх, посилаючись на складність тієї чи іншої справи, для того щоб спростувати скарги на те, що при проведенні даного судового розгляду мало місце порушення положення про розумний строк, передбаченого пунктом 1 статті 6 Євровоконції. Наприклад, наявність декількох сторін у даному розгляді не є підставою для автоматичного віднесення його до категорії особливо складних. Нерідко при винесенні рішення щодо надмірної тривалості судового розгляду Комісія і Євросуд розглядають фактор складності у зв’язку з оперативністю роботи відповідних органів чи поведінкою заявника або обома цими факторами.

Надмірна складність справи іноді може слугувати виправданням занадто тривалого розгляду. Наприклад, у справі *Бодаерт проти Бельгії* Євросуд не вважав невинуватою довгим строком розгляд справи протягом 6 років і 3 місяців, оскільки мова йшла про важке розслідування убивства і одночасне ведення у зв’язку з цим двох справ.³⁵ Дотепер найтривалішим кримінальним провадженням, що було визнано прийнятним у контексті пункту 1 статті 6 Євровоконції, є одна з найперших справ – справа *Ноймайстер проти Австрії*, національний судовий розгляд якої тривав більше семи років і при цьому не було винесено остаточного рішення щодо обвинуваченого. Євросуд визнав цю справу надзвичайно складною і тому не зафіксував факту порушення.³⁶

Однак навіть у дуже складних справах можуть траплятися невинуватою затягування. Так, у справі *Феррантеллі і Сантанжело проти Італії* Євросуд визнав необґрунтованою 16-річну тривалість національного розгляду справи, незважаючи на те, що справа стосувалася складного і важкого розслідування убивства і відрізнялася особливою делікатністю, пов’язаною з участю в ній неповнолітніх.³⁷

³⁵ Бодаерт проти Бельгії, 12.10.92.

³⁶ Ноймайстер проти Австрії, 27.06.68

³⁷ Феррантеллі і Сантанжело проти Італії, 7.08.96.

Поведінка заявника

Загально визнано, що обвинувачуваний в жодному разі не зобов'язаний відмовлятися від своїх процесуальних прав чи співпрацювати у кримінальній справі, що ведеться проти нього. Однак існують дві протилежні точки зору на питання про те, які наслідки небажання співпраці з боку заявника повинні братися до уваги після його скарги на перевищення розумного строку розгляду справи. Одна точка зору зводиться до того, що така поведінка розглядається як складова частина його права як обвинувачуваного, і ця поведінка не має значення при вирішенні питання про порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції щодо розумного строку. Згідно з іншою точкою зору, небажання заявника співпрацювати і тим більше будь-які навмисні дії з його боку, спрямовані на те, щоб перешкодити судовому розгляду проти нього, керуючись розумінням справедливості, варто розглядати як такі, що позбавляють заявника права подавати позов на підставі пункту 1 статті 6 Євроконвенції щодо тривалості судового розгляду. Конвенційні органи не прийняли жодної з цих крайніх точок зору, вважаючи, що будь-яку відмову від співпраці особи, обвинувачуваної в кримінальному злочині, її дії, що перешкоджають здійсненню правосуддя, слід брати до уваги, а в цивільних позовах зацікавлена сторона повинна проявляти належне прагнення допомогти у прискоренні розгляду.

На даному етапі, якщо затримка відбувається з вини заявника, то це, безсумнівно, є чинником, що применшує можливості позитивного вирішення його справи. Проте не можна звинувачувати заявника в тому, що він/вона повністю використовували засоби захисту, надані внутрішнім законодавством. Не можна очікувати від заявника активного співробітництва із судовою владою, що може призвести до його/її засудження.³⁸ Якщо заявник намагається прискорити процес розгляду, це буде розглядатися як обставина на його користь, але небажання з його боку прискорювати процес не має вирішального значення.³⁹

У справі *Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії* Євросуд заявив, що заявник зобов'язаний тільки “демонструвати готовність брати участь у всіх етапах розгляду, що мають до нього безпосереднє відношення, утримуватися від використання прийомів по затягуванню процесу, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухань”.⁴⁰

У справі *Чірікоста і Віола проти Італії*⁴¹, що стосувалася вимоги призупинити проведення робіт, котрі цілком ймовірно могли призвести до порушення права власності, Євросуд вирішив, що 15-річний термін розгляду не був невинуватим, оскільки заявники принаймні 17 разів зверталися з проханням про відтермінування процесу і не заперечували проти вимог іншої сторони, виражених 6 разів, про перенесення розгляду.

У судових системах деяких держав — учасниць Євроконвенції кілька судів можуть здійснювати паралельну чи послідовну юрисдикцію стосовно конкретного типу скарги. У декількох справах уряди стверджували, що судовий розгляд був занадто затягнутий в результаті того, що заявник звернувся не в той суд і не в той час. Хоча Комісія і Євросуд припускають можливість такої помилки при оцінці тривалості судового розгляду, подібна помилка заявника не розглядається як визначальний фактор у даній справі. У справі *Бомартен проти Франції*⁴², наприклад, Євросуд ухвалив, що така помилка заявника спричинила дев'ятимісячну затримку судового розгляду, який продовжувався більше восьми років із тривалими періодами зволікань в роботі відповідного суду. Проте у цій же справі Євросуд ухвалив, що в затягуванні процесу більш винна влада, оскільки національному суду знадобилося більше 5 років, щоб провести перше слухання, а міністерству-відповідачу більше 20 місяців, щоб зареєструвати позовну заяву.

Поведінка влади

³⁸ Екле проти ФРН, 15.07.82.

³⁹ Четероні проти Італії, 15.11.96.

⁴⁰ Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії, .

⁴¹ Чірікоста та Віола проти Італії, 4.12.95.

⁴² Бомартен проти Франції, 24.11.94.

При визначенні того, чи була дотримана гарантія “розумного строку”, слід брати до уваги затягування розгляду винятково з вини держави. Таким чином, держава несе відповідальність за відстрочки, пов’язані із діями адміністративної чи судової влади.

При розгляді справ, що стосуються тривалості розгляду, Євросуд звернув увагу на принцип належного здійснення правосуддя, а саме на обов’язок національних судів належним чином розглядати справи, що направляються їм. Таким чином, рішення, що стосуються відстрочки справи з особливих причин чи у зв’язку зі збором доказів, можуть мати певне значення. У справі Юінг проти Об’єднаного Королівства⁴³ об’єднання трьох справ в одну, що затягло розгляд, не було визнано необґрунтованим чи таким, що стало причиною невинуватеної затримки, з урахуванням належного відправлення правосуддя. Євросуд дав чітко зрозуміти, що зусилля судової влади, спрямовані на максимальне прискорення розгляду, відіграють важливу роль у забезпеченні гарантій, закладених у ст. 6 Євроконвенції стосовно заявників. Отже, на національний суд покладається особливий обов’язок із забезпечення того, щоб усі сторони, які беруть участь у судовому розгляді, робили усе від них залежне для того, щоб уникнути будь-якої невинуватеної відстрочки у розгляді справи. Відповідні суди несуть відповідальність за забезпечення того, щоб всі учасники судового розгляду робили все можливе для недопущення зайвих затримувань. Наприклад, у справі *Капуано* Євросуд відкинув заяву італійського уряду про те, що відповідальність за затримку процесу судового розгляду, який продовжувався більше шести років, несуть експерти, котрі занадто пізно представили свої висновки. Євросуд вважав відповідний внутрішній суд відповідальним за затримку у підготовці експертних висновків.

Відстрочки, котрі мали місце з вини держави у цивільних справах, що ставали предметом розгляду в конвенційних органах пояснюються наступним: перенесенням слухань в очікуванні результату розгляду іншої справи; відстрочкою в проведенні слухань судом через затримку із представленням чи збором доказів з боку держави; затримуванням з вини судової канцелярії чи інших адміністративних органів. У кримінальних справах можуть бути відстрочки, пов’язані з передачею справ з одного суду в інший; випадки, в яких у ході одного розгляду одночасно розглядаються справи у відношенні двох чи більше обвинувачуваних; затримки, пов’язані з доведенням рішення суду до відома обвинувачуваного, а також з підготовкою і розглядом апеляцій.⁴⁴

У справі *Циммерман і Штайнер проти Швейцарії* Євросуд заявив, що на держави покладається обов’язок “упорядкувати свої правові системи таким чином, щоб дати можливість судам діяти відповідно до вимог ч. 1 ст. 6, включаючи і принцип проведення судового розгляду в межах розумного терміну”.⁴⁵

У вищезгаданій справі Євросуд зазначив, що оскільки причиною затримки стало тривале затягування розгляду через завантаженість роботою національного суду, то мало місце порушення гарантії “розумного терміну”, передбаченої в ст. 6 Євроконвенції, тому що держава не прийняла адекватних заходів для виправлення даної ситуації. Адекватні заходи могли б містити в собі призначення додаткових суддів чи адміністративних робітників. Проте затримування роботи не передбачає відповідальності з боку Договірних Держав за умови, що вони досить оперативно приймають заходи з метою забезпечення правового захисту в тій чи іншій винятковій ситуації.

У справі *Бок* заявник скаржився на тривалість процесу розлучення. Національний суд здійснював розгляд справи у період з 18 березня 1974 року по 7 червня 1983 року. У своїй оцінці даної справи Євросуд заявив, що ця справа відрізняється від інших, котрі стосуються вимоги дотримання “розумного строку”, передбаченої пунктом 1 статті 6 Євроконвенції. У даному випадку мова йшла не стільки про слабку, скільки про надмірну судову активність, і при цьому основний акцент був зроблений на психічному стані заявника. У випадку виникнення будь-яких розумних підстав для сумнівів щодо психічних здібностей можливого позивача, національні суди повинні вирішувати це питання по можливості в найкоротший термін. Шкода, котрої зазнає

⁴³ Юінг проти Об’єднаного Королівства, 56 DR 71.

⁴⁴ Циммерман й Штайнер проти Швейцарії, 13.07.83 г., Гінчо проти Португалії, 10.07.84 г. і Бухольц проти ФРН, 6.05.81.

⁴⁵ Циммерман й Штайнер проти Швейцарії, 13.07.83.

заявник у зв'язку з тим, що піддається сумніву його психічне здоров'я, являє собою серйозне зазіхання на людську гідність. З огляду на сукупні затримування з вини компетентних судів і необхідність виявляти особливу обережність у справах, що стосуються цивільного статусу і правоздатності, Євросуд виніс постанову про порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції. *Справа Аллене де Рібемон* продемонструвала інший варіант роботи судів, коли внутрішні судові органи неодноразово відмовляли заявнику в можливості представити істотно важливий доказ у свій захист. Суд вказав на це порушення з боку внутрішнього суду, що призвело до затримування судового розгляду більш ніж на вісім років, а загалом дана справа тривала понад одинадцять років.

Приймаючи рішення, Євросуд готовий враховувати особливості політичної і соціальної ситуації в розглянутій державі.⁴⁶

Ступінь ризику для заявника

Ще одним фактором, котрий Комісія і Суд беруть до уваги при визначенні того, чи мало місце порушення критерію “розумний строк”, є тяжкість наслідків недотримання розумного строку для заявника. Як правило, конвенційні органи застосовують більш жорсткі вимоги щодо кримінального судочинства, оскільки часто буває так, що на час подання заявником свого клопотання в Комісію він протягом певного часу вже перебуває під вартою, і, зрозуміло, навіть після винесення остаточного вироку по його справі, йому може загрозувати подальше ув'язнення.

Остаточне рішення в рамках цивільного судочинства, навпаки, може не мати настільки вагомих наслідків для заявника. Наприклад, по ряду справ Євросуд виніс рішення, що уряд не перевищив рамки своїх повноважень, обмеживши безперешкодне користування власністю, що підлягає захисту відповідно до статті 1 Протоколу № 1, але ухвалив, що процедури, за допомогою яких такі рішення були прийняті, призвели до порушення вимоги про дотримання розумного строку передбаченої пунктом 1 статті 6 Євроконвенції. Проте цивільні слухання також можуть потребувати від влади негайних дій, особливо в тих випадках, коли розгляд має вирішальне значення для заявника, носить особливий характер чи відрізняється неможливістю скасування рішення. Нижче наводяться окремі приклади:

- Справи, що стосуються опіки над дітьми. У справі *Хокканен проти Фінляндії* Суд заявив, що “...істотним є те, щоб справи, котрі стосуються опіки, розглядалися у терміновому порядку”.⁴⁷ У справі *Ігнакколо-Зенніде проти Румунії* Суд підкреслив, що рішення, які стосуються дітей, повинні виноситися в прискореному порядку.
- Трудові спори. У справі *Обермайер проти Австрії* Суд заявив, що “...працівник, котрий вважає, що він був неправомірно відсторонений від виконання своїх обов'язків роботодавцем, особисто зацікавлений у тому, щоб судові рішення про незаконність даної міри було прийнято негайно”.⁴⁸
- Справи, пов'язані із травматизмом. У справі *Сільва Понтес проти Португалії*⁴⁹, у якій заявник вимагав виплати компенсації за серйозні фізичні травми, отримані в ході автодорожньої катастрофи, Суд вказав на необхідність особливої оперативності у розгляді даної справи.
- Інші справи, при розгляді яких важлива терміновість. У справі *Х. проти Франції*⁵⁰ заявник, що був заражений ВІЛ-інфекцією в результаті переливання крові, порушив справу проти держави про виплату компенсації. Беручи до уваги стан здоров'я заявника і можливу тривалість його життя, Суд визнав судовий розгляд, що тривав два роки, не виправдано довгим.

⁴⁶ Мілазі проти Італії, 25.07.87 і Юніон Аліментаріа С.А. проти Іспанії, 7.07.89.

⁴⁷ Хокканен проти Фінляндії, 23.09.94.

⁴⁸ Обермайер проти Австрії, 28.06.90.

⁴⁹ Сільва Понтес проти Португалії, 23.03.94.

⁵⁰ Х. проти Франції, 23.03.91

Коментар

Стаття 6 Євроконвенції гарантує кожному судовий розгляд протягом “розумного строку”. Вказана гарантія підкреслює важливість того, що правосуддя повинно здійснюватись без затримок, які можуть підірвати його ефективність та довіру до нього. Значення критерію “розумний строк” полягає в тому, щоб гарантувати винесення судового рішення протягом розумного терміну, встановивши тим самим межу стану невизначеності, в якому знаходиться та чи інша особа через пред’явлення їй кримінального обвинувачування чи у зв’язку з цивільно-правовими відносинами. Початковим моментом стану невизначеності, в якому перебуває особа у зв’язку з розслідування та судовим розглядом, є момент пред’явлення обвинувачення, а якщо особа була затримана чи до неї був застосований запобіжний захід, то з відповідного моменту. Кінцевим моментом стану невизначеності є момент вступу вироку у законну силу чи зняття обвинувачення (закриття кримінальної справи). Отже, термін між пред’явленням обвинувачення і набуттям вироком чинності повинен відповідати критерію “розумний строк”. Починаючи аналіз українського законодавства, слід зазначити, що розслідування — це процес, який має свої стадії та етапи, і хоча законодавець конкретно не визначає, протягом якого строку особа може перебувати в стані правової невизначеності у зв’язку з кримінальним переслідуванням, проте він часто визначає конкретні строки тривалості для окремих стадій кримінального процесу чи для вчинення тих чи інших процесуальних дій. А якщо не визначає конкретного терміну (строку, тривалості) стадії кримінального процесу чи процесуальних дій, то визначає чітку процедуру, порядок та послідовність вчинення тих чи інших процесуальних дій.

Першою стадією кримінального процесу, на якій починається стан невизначеності щодо особи у зв’язку з її кримінальним переслідуванням, є стадія досудового слідства. Досудове слідство проводиться з моменту порушення кримінальної справи і закінчується направленням її прокуророві з обвинувальним висновком (або постановою про закриття кримінальної справи чи постановою про передачу справи до суду для розгляду питання про застосування примусових заходів медичного характеру). Досудове слідство у кримінальних справах повинно бути закінчене протягом двох місяців. Цей строк може бути продовжено районним, міським прокурором, військовим прокурором армії, флотилії, з’єднання, гарнізону та прирівняним до них прокурором – у разі неможливості закінчити розслідування – до трьох місяців. В особливо складних справах строк досудового слідства може бути продовжено прокурором Автономної Республіки Крим, прокурором області, прокурором міста Києва, військовим прокурором округу, флоту і прирівняним до них прокурором або їх заступниками на підставі мотивованої постанови слідчого — до шести місяців.

Далі продовжувати строк досудового слідства можуть лише у виняткових випадках Генеральний прокурор України або його заступники (ст.120 КПК України). Це положення законодавства є досить спірним і воно було предметом розгляду у Конституційному Суді України. Рішенням КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120 КПК України було визнано конституційним положення ч.3 ст. 120 КПК України про можливість продовження строку досудового слідства без встановлення максимального строку, лише у виняткових випадках. Проте не вказано, які це виняткові випадки і яким критеріям вони повинні відповідати.

У межах стадії досудового слідства (після її початку), коли є досить доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою слідчий виносить мотивовану постанову про притягнення цієї особи як обвинуваченого (ст.131 КПК України). Обвинувачення повинно бути пред’явлено не пізніше двох днів з моменту винесення слідчим постанови про притягнення даної особи як обвинуваченого і в усякому разі не пізніше дня явки обвинуваченого або його приводу (ст.133 КПК України). Проте, якщо не встановлено особу, що вчинила злочин, перебіг строку досудового слідства починається з дня встановлення особи, яка вчинила злочин. Також законодавцем передбачена можливість зупинення досудового слідства. Зупинення попереднього слідства є юридичним фактом, який зупиняє перебіг строку слідства і зупиняє кримінальний процес в цілому. За зупиненою справою не можна провадити будь-які слідчі або інші процесуальні дії. Розшук обвинуваченого здійснюється за допомогою оперативно-розшукових дій.

Досудове слідство в кримінальній справі зупиняється у випадках:

- коли місцезнаходження обвинуваченого невідоме;
- коли психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження в справі;
- коли не встановлено особу, яка вчинила злочин.

Зупинення слідства, на нашу думку, не можна вважати порушенням критерію “розумного строку”, оскільки тут: 1) не встановлено особу, яка вчинила злочин (немає особи, немає її стану правової невизначеності); 2) місце перебування обвинуваченого невідоме (поведінка самого обвинуваченого, який ухиляється від слідства); 3) психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження у справі (затягування слідства не є наслідком діяльності слідчих органів, а залежить від стану здоров'я обвинуваченого). Другий і третій випадок відповідає такій ознаці “розумного строку”, як поведінка заявника.

Визнавши зібрані докази достатніми для складання обвинувального висновку, слідчий зобов'язаний оголосити обвинуваченому, що слідство у його справі закінчено і що він має право на ознайомлення з усіма матеріалами справи. Обвинуваченого та його захисника не можна обмежувати в часі, потрібному їм, щоб ознайомитись з усіма матеріалами справи. Однак, якщо вони явно намагатимуться затягнути закінчення справи, слідчий вправі своєю мотивованою постановою визначити певний строк для ознайомлення з матеріалами справи (ст.218 КПК України). Час ознайомлення обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи при обчисленні строку досудового слідства не враховується (ст.120 КПК України).

Після ознайомлення всіх передбачених законодавством осіб з матеріалами кримінальної справи слідчий складає обвинувальний висновок і направляє справу прокуророві. Одержавши справу від слідчого, прокурор протягом п'ятиденного терміну повинен розглянути справу, затвердити обвинувальний висновок або скласти новий обвинувальний висновок і дати їй належне спрямування (ст.233 КПК України), тобто передати її в суд.

З моменту надходження справи з обвинувальним висновком до суду розпочинається нова стадія кримінального процесу – віддання обвинувачуваного до суду, на якій відбувається попередній розгляд справи. Справа повинна бути призначена до попереднього розгляду не пізніше 10 діб, а у разі складності справи – не пізніше 30 діб з дня надходження її до суду. Сам попередній розгляд відбувається в один день. Під час попереднього розгляду за наявності достатніх підстав для розгляду справи в судовому засіданні суддя, не вирішуючи наперед питання про винуватість, виносить постанову про призначення справи до судового розгляду.

Термін кримінального переслідування істотно збільшується, якщо при попередньому розгляді справа повертається на додаткове розслідування. При попередньому розгляді суд повертає кримінальну справу на додаткове розслідування в разі неправильності попереднього слідства або істотних порушень кримінально-процесуального законодавства, які не можуть бути усунені в судовому засіданні.

Підставами для повернення справи на додаткове розслідування при попередньому розгляді справи є:

— істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону або неправильність проведеного дізнання чи досудового слідства, які не можуть бути усунуті в судовому засіданні, і без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду;

— наявність у справі підстав для пред'явлення притягнутій до відповідальності особі обвинувачення, яке їй до цього не було пред'явлено;

— наявність підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, коли окремих розгляд справи щодо них неможливий.

Умовою повернення справи на додаткове розслідування є неможливість усунення названих недоліків у судовому засіданні. При поверненні справи на додаткове розслідування суддя зобов'язаний зазначити в ухвалі, які саме обставини повинні бути з'ясовані при додатковому розслідуванні і які слідчі дії при цьому повинні бути проведені. Повертаючи справу на додаткове розслідування, суд зобов'язаний вирішити питання про запобіжний захід щодо обвинуваченого.

Неприпустимим є повернення справи на додаткове розслідування з огляду на неповноту розслідування, якщо така неповнота може бути усунута в судовому засіданні. Для цього діючий нині закон надає суду реальні можливості як щодо дослідження доказів, так і щодо давання окремих судових доручень на проведення слідчих дій та приєднання до справи їх результатів безпосередньо в процесі судового розгляду справи. На постанову судді про повернення справи на додаткове розслідування протягом семи діб з дня її винесення сторони можуть подати апеляції до апеляційного суду, а якщо справа розглядається по першій інстанції апеляційним судом — касаційні подання чи скарги до касаційного суду. Судова статистика свідчить про такі факти. Так наприклад у 1999 році судами було розглянуто 220 998 кримінальних справ, із них 214444 – справи, по яких проводилось досудове розслідування, повернуто судами на додаткове розслідування 25 799 справ — 9,5 %. Неважко помітити, що як кількість справ, які повертаються на додаткове розслідування, залишається досить великою, так і велика кількість з них повертається до суду за тими ж обвинуваченнями. Це вимагає детального дослідження ефективності цього процесуального інституту.

При поверненні судом справи на додаткове розслідування строк додаткового розслідування встановлюється прокурором, який здійснює нагляд за слідством, в межах одного місяця з моменту прийняття справи до провадження. Подальше продовження зазначеного строку провадиться на загальних підставах (ст. 120 КПК України).

Наступною стадією кримінального процесу є стадія судового розгляду. Справа повинна бути призначена до розгляду в суді не пізніше десяти діб, а у випадку складності справи – не пізніше двадцяти діб з дня попереднього її розгляду (ст. 256 КПК України). Стадія судового розгляду не має чітко визначеного строку тривалості, проте складається з чітко визначених етапів (стадій) судового розгляду і містить точну процедуру та послідовність вчинення процесуальних дій. Затягування строку судового розгляду на цій стадії можливе через відкладення і зупинення розгляду справи. Коли справа не може бути розглянута в даному судовому засіданні у зв'язку із неявкою кого-небудь з викликаних осіб або у зв'язку з необхідністю витребувати нові докази, суд відкладає розгляд справи і вживає необхідних заходів для виклику осіб, що не з'явилися в судові засідання або для витребування нових доказів (ст. 280 КПК України). Суд відкладає розгляд справи на три дні, з'ясувавши, що підсудному не було вручено копію обвинувального висновку (ст. 286 КПК України).

Коли підсудний ухилився від суду або коли він захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає розгляд справи, суд зупиняє провадження в справі щодо цього підсудного до його розшуку або видужання і продовжує розгляд справи щодо інших підсудних, якщо в справі притягнуто до відповідальності декількох осіб. Розшук підсудного, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду чи постановою судді. Коли необхідно відкласти розгляд справи, суд зобов'язаний до закриття судового засідання вислухати всі клопотання учасників судового розгляду і розв'язати їх. (ст. 280 КПК України).

Затягування розгляду справи, як і на попередній стадії, можливе через направлення справи на додаткове розслідування. Повернення справи на додаткове розслідування з мотивів неповноти або неправильності попереднього слідства може мати місце лише тоді, коли ця неповнота або неправильність не може бути усунута в судовому засіданні.

Якщо виникне питання про повернення справи на додаткове розслідування, суд, вислухавши думку прокурора та інших учасників судового розгляду, вирішує це питання мотивованою ухвалою, а суддя — постановою в нарадчій кімнаті. Після додаткового розслідування справа направляється до суду в загальному порядку. На ухвалу, постанову протягом семи діб з дня її винесення сторони можуть подати апеляції до апеляційного суду, а якщо справа розглядається міжобласним чи по першій інстанції апеляційним судом — касаційні подання чи скарги до касаційного суду (ст. 281 КПК України).

Строк судового розгляду стає тривалішим, якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, оскільки кримінально-процесуальний закон вимагає відновлення судового слідства з тих нових обставин. Суд не може обмежити тривалість судових дебатів певним часом.

Після закінчення судових дебатів суд надає підсудному останнє слово. Суд не може обмежити тривалість останнього слова підсудного певним часом. Строк судового розгляду стає

тривалішим, коли підсудний в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для справи, оскільки в цьому випадку суд відновлює судове слідство. По закінченні відновленого судового слідства суд відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і надає останнє слово підсудному.

Велике практичне значення для дотримання критерію “розумного строку” має чітке визначення кримінально-процесуальним законодавством меж судового розгляду. Розгляд справи проводиться тільки щодо підсудних і тільки в межах пред’явленого їм обвинувачення (ст. 275 КПК України).

Після останнього слова підсудного суд негайно виходить до нарадчої кімнати для винесення вироку (ст. 320 КПК України). З настанням нічного часу суд може перервати нараду для відпочинку. Після підписання вироку судді повертаються до залу засідання, де головує або один із суддів проголошує вирок.

Вирок набирає законної сили після закінчення строку, протягом якого може бути подана апеляція.

Апеляція на вирок, ухвалу чи постанову суду першої інстанції може бути подана протягом п’ятнадцяти діб з моменту їх проголошення, а засудженим, який перебуває під вартою, – в той самий строк з моменту вручення йому копії вироку (ст. 349 КПК України).

У разі невиконання особою, що подала апеляцію, вимог закону щодо її змісту головуєчий своєю постановою залишає апеляцію без руху та повідомляє про необхідність виконання вимог закону протягом семи діб з моменту одержання повідомлення (ст. 352 КПК України).

Після повідомлення про апеляцію зацікавлених осіб суд, який постановив вирок, протягом семи діб передає справу разом з поданою апеляцією та запереченням на неї до апеляційного суду і визначає дату розгляду ним справи. Справа призначається до розгляду не пізніше трьох місяців з дня направлення її до апеляційного суду (ст. 354 КПК України).

У випадках, коли апеляційний суд визнав необхідним провести судове слідство, витребувати додаткові докази, викликати в судові засідання певних осіб, зробити доручення суду першої інстанції, а також у разі особливої складності справи, він може перенести розгляд справи не більше, як на тридцять діб (ст. 360 КПК України).

Касаційні скарги і подання на вироки апеляційного суду постановлені ним як судом першої інстанції, та на вироки апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку, можуть бути подані протягом одного місяця з моменту проголошення вироку. Касаційні скарги і подання на вироки місцевих судів можуть бути подані протягом шести місяців з моменту набрання ними законної сили (ст. 386 КПК України).

Після повідомлення про касацію зацікавлених осіб апеляційний суд, який постановив вирок, протягом семи діб передає справу разом із поданою скаргою, поданням і запереченням на неї до касаційного суду і визначає дату розгляду ним справи (ст. 389 КПК України).

Касаційні скарги і подання на вироки апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції, та на вироки апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку, призначаються до касаційного розгляду не пізніше двох місяців з дня їх направлення до касаційного суду; касаційні скарги і подання на вироки місцевих судів призначаються до касаційного розгляду не пізніше двох місяців з дня винесення ухвали про призначення справи до касаційного розгляду (ст. 392 КПК України).

Згідно з постановою Президії Верховного Суду України від 12.03.2003 № 17 “Про стан здійснення правосуддя у 2002 р. і завдання на поточний рік”, вказується, що “із порушенням процесуальних строків у 2002 р. було розглянуто 270,9 тис. (19,5%) цивільних і 21,5 тис. (5,4%) кримінальних справ. Значно збільшилась кількість справ, що залишились нерозглянутими на кінець року: у минулому році цей залишок становив 241,7 тис. (14,8%) цивільних та 53 тис. (21%) кримінальних справ”. Також наводиться наступне: “Велика кількість справ, що надходять на розгляд судів, породила ряд проблем у здійсненні правосуддя. У місцевих судах навантаження на одного суддю в середньому сягає 100, а в окремих регіонах – 110 – 120 справ на місяць. Це негативно впливає на строки та якість розгляду справ.”

Проаналізувавши строки, які передбачені кримінально-процесуальним законодавством України, можна дійти висновку, що законодавець хоч не встановив конкретно визначеного

строку тривалості перебування особи у стані невизначеності у зв'язку з слідством, проте поділив кримінальний процес на певні стадії, встановивши для деяких з них конкретний строк тривалості (досудове слідство), чітку послідовність та процедуру вчинення процесуальних дій. Також законодавець встановив максимальні строки, протягом яких компетентні органи та інші учасники кримінального процесу повинні або можуть вчинити ті чи інші процесуальні дії.

Затягування розгляду справи можливе через:

1) Поведінку самого обвинувачуваного чи підсудного: необґрунтоване довге ознайомлення з матеріалами справи; повідомлення під час останнього слова підсудного нових обставин, які стосуються справи, що має наслідком відновлення судового слідства; переховування від слідства та суду. А також на затягнення справи може впливати стан здоров'я обвинувачуваного та підсудного.

2) Складність справи, наслідком чого може бути продовження строків досудового слідства; значна тривалість судового розгляду через необхідність безпосередньо дослідити у судовому засіданні велику кількість доказів.

3) Поведінку компетентних органів: неповнота та недоліки досудового слідства, внаслідок чого суд повертає справу на додаткове розслідування. Інститут додаткового розслідування, на нашу думку, істотно затягує стан правової невизначеності, також він суперечить презумпції невинуватості (всі сумніви щодо вини особи трактуються на її користь).

Занепокоєння також викликає не визначення законодавцем максимального терміну продовження строку досудового слідства Генеральним прокурором та його заступниками у виняткових випадках. Відповідно не вказано, що потрібно розуміти під винятковими випадками.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І БЕЗСТОРОННІСТЬ СУДУ

У статті 6 Євроконвенції говориться, що кожна людина має право на розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Обидва критерії — незалежності і безсторонності — тісно пов'язані один з одним, і найчастіше Євросуд розглядає їх одночасно.

Незалежність

Судова практика по статті 6 Євроконвенції свідчить про те, що право на незалежний і безсторонній суд, сформований відповідно до закону, містить як об'єктивні, так і суб'єктивні елементи. Об'єктивні вимоги носять в основному конституційний характер, передбачаючи поділ влади в рамках конституційних структур даної країни. Поділ виконавчої і судової гілок влади особливо важливий для забезпечення основи незалежності судової системи, однак незалежність її функціонування вимагає додаткових уточнень. У справі *Бомартен*, наприклад, питання поділу влади виникло у зв'язку з тим, що Державна Рада передала право тлумачення міжнародного договору Міністерству закордонних справ і відхилила скаргу заявника на основі такого тлумачення. Євросуд визначив, що заявники були позбавлені права на справедливий розгляд їхньої справи на наступних підставах:

“За змістом пункту 1 статті 6 у якості “суду” може бути визнана тільки установа, що має всю повноту юрисдикції і відповідає ряду вимог, таких, як незалежність від виконавчої влади, а також від сторін”.

У справі *Ван де Хурк проти Нідерландів* заявник стверджував, що надання органам виконавчої влади можливості не виконувати рішення, прийняті судовими органами, є самі по собі порушенням пункту 1 статті 6 Євроконвенції. *“Право приймати обов'язкове для виконання рішення, що не може бути змінено несудовим органом на шкоду окремій стороні, міститься в самому понятті “суд”, що підтверджує слово “визначення”. Це право може розглядатись як один з елементів “незалежності”, передбаченої пунктом 1 статті 6.*”⁵¹

Як правило, вважається, що суди є незалежними, і суддям рідко доводиться вирішувати, чи був суд незалежним, за винятком ситуацій, у яких їм може бути доручений розгляд рішень, прийнятих несудовими органами. У тих випадках, коли на органи, що не є судами, покладене здійснення функцій розгляду питань цивільно-правового характеру чи питань, пов'язаних із кримінальними обвинуваченнями, вони повинні діяти відповідно до принципів незалежності і неупередженості.

При визначенні того, чи є судовий орган незалежним, Євросуд бере до уваги наступні фактори:

- процедуру призначення його членів;
- тривалість їхньої служби в цій якості;
- існування гарантій, що перешкоджають здійсненню тиску на них, а також те, чи має даний орган зовнішні атрибути незалежності.⁵²

Євросуд ухвалив, що судовий орган повинен бути незалежний як від виконавчої влади, так і від сторін у справі.⁵³

Склад і процедура призначення

Євросуд вказав, що наявність у судовому органі суддів чи інших представників, що володіють юридичною кваліфікацією, є яскравим свідченням його незалежності.⁵⁴

⁵¹ Ван де Хурк проти Нідерландів, 19.04.94

⁵² Кемпбелл й Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84

⁵³ Рінгайзен проти Австрії, 16.07.71.

Стаття 6 Євроконвенції не передбачає якоїсь особливої структури судових органів, до складу яких можуть входити тільки професійні судді, спільні групи професійних суддів і судових асесорів або одні й другі в іншому поєднанні. Жоден міжнародний договір у сфері прав людини не вимагає слухання справи судом присяжних. Однак якщо в країні діє система присяжних, то вимога незалежності і безсторонності поширюється і на присяжних.

Практика національного призначення суддів на певний строк неминуче передбачає негативний вплив на реалізацію принципу незалежності суду. Якщо члени суду призначаються на тривалий термін, то це розглядається як гарантія його незалежності. У справі *Ле Конт проти Бельгії*⁵⁵ було визнано, що 6-річний термін служби членів Апеляційної ради є гарантією її незалежності. У справі *Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства*⁵⁶ члени тюремної Ради відвідувачів призначалися на 3-річний термін. Такий термін служби був визнаний відносно нетривалим, але разом з тим було відзначено, що члени Ради виконують свої обов'язки на безоплатній основі і що важко знайти людей для подібної роботи. Тому порушення ст. 6 Євроконвенції не було виявлено. Євросуд постановив, що, хоча термін повноважень членів суду по майнових спорах може бути обмеженим і вони можуть бути звільнені, цих фактів недостатньо для того, щоб ставити під сумнів незалежність і неупередженість членів цього суду.

Той факт, що члени судового органу призначаються виконавчою владою, сам по собі не є порушенням Євроконвенції.⁵⁷ Євроконвенція може бути визнана порушеною в тому випадку, якщо заявник зможе продемонструвати, що процедура призначення членів судового органу, у цілому, носила незадовільний характер чи що встановлення спеціального органу для розгляду справи було зумовлено мотивами, пов'язаними зі спробою вплинути на результат цієї конкретної справи.⁵⁸ Однак торкаючись суб'єктивної оцінки цих якостей, Євросуд визначив як досить обґрунтоване заперечення заявника в зв'язку із включенням до складу суду службовців урядової установи однієї з земель Австрії. Посилаючись на важливість забезпечення об'єктивності правосуддя і відзначаючи, що в розумної людини такий склад суду може викликати сумніви щодо його незалежності, Євросуд визначив порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції, оскільки один із членів цього органу був підлеглим по службі однієї зі сторін в судовому процесі. Євросуд заявив, що при таких обставинах у сторін можуть виникати законні сумніви щодо незалежності даної особи. Така ситуація серйозно підриває ту довіру, яку повинні вселяти суди в демократичному суспільстві. У справі *Лангборйер проти Швеції* заявник опротестував участь у суді по справах про житлове будівництво і володіння конкретних асесорів, що були зацікавлені в результаті його справи. Зазначений орган відхилив позов заявника без проведення розгляду. Європейський суд прав людини визнав порушення права на розгляд справи незалежним і неупередженим судом відповідно до пункту 1 статті 6 Євроконвенції частково на тій підставі, що, хоча деякі особи, можливо, мали право займатися даним питанням і не доводилося сумніватися в їхній особистій чесності, було необхідно навіть зовні зберегти думку про об'єктивну неупередженість і незалежність суду.

Підпорядкованість іншим органам

Суд повинен мати повноваження приймати зобов'язуючі рішення, що не можуть бути змінені несудовою владою.⁵⁹ У цьому відношенні не було виявлене порушення ст. 6 Євроконвенції військовими трибуналами й іншими військовими дисциплінарними органами. Виконавча влада може випускати директиви для їхніх членів у відношенні виконання ними своїх обов'язків, але подібні директиви зовсім не повинні розглядатися як інструкції по прийняттю рішень судового характеру.⁶⁰

⁵⁴ Ле Конт проти Бельгії, 23.06.81.

⁵⁵ Ле Конт, Ван Левен й Де Майер проти Бельгії, 23.06.81.

⁵⁶ Кемпбелл й Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84.

⁵⁷ Кемпбелл й Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84.

⁵⁸ Занд проти Австрії, 15 ВЯ 70, п. 77.

⁵⁹ Фінлі проти Об'єднаного Королівства, 25.02.97.

⁶⁰ Кемпбелл й Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84.

Зовнішні атрибути

Вирішальне значення має становище суддів. Якщо вони в будь-який час можуть бути звільнені урядом чи іншими органами, то їхня інституційна незалежність не є забезпеченою. Крім того, якщо суди чи самі судді піддаються контролю чи перебувають під впливом несудових структур, то може мати місце порушення статті 6 Євроконвенції. До числа факторів, що свідчать про наявність такого контролю, відносяться умови оплати суддів, можливість отримання судами інструкцій від інших гілок влади чи погрози переведення суддів на інші посади у випадку, якщо їхні рішення не відповідають очікуванням чи інструкціям. У справі *Беліос проти Швейцарії*⁶¹ місцева Поліцейська Комісія, що займалася розглядом деяких дрібних правопорушень, складалася з єдиного члена – поліцейського чиновника. Незважаючи на те, що він не повинен був підкорятися вказівкам влади, що він прийняв присягу і не підлягав звільненню, він згодом повинен був повернутися до виконання своїх обов'язків у муніципалітеті. Його можна було розглядати як представника поліції, який підкоряється своєму керівництву і солідарний зі своїми колегами, що, отже, могло підірвати довіру, якою повинні володіти судді. Таким чином, мали місце обґрунтовані сумніви щодо незалежності й організаційної неупередженості Поліцейської Комісії, що не відповідали в цьому відношенні вимогам ч. 1 ст. 6 Євроконвенції.

Неупередженість

У справі *П'єрсак проти Бельгії* Євросуд також провів розрізнення між об'єктивними і суб'єктивними факторами, які варто використовувати при визначенні неупередженості суддів. У даному випадку мова йшла про участь однієї особи спочатку як прокурора, а потім як голови суду при розгляді тієї самої справи. Євросуд заявив, що *“Незважаючи на те, що неупередженість звичайно означає відсутність упередженості, її відсутність, чи, навпаки, наявність може бути перевірена різними способами відповідно до ч. 1 ст. 6 Євронвенції. У даному контексті можна провести розрізнення між суб'єктивним підходом, що відображає особисті переконання даного судді по конкретній справі, і об'єктивним підходом, що визначає, чи були достатні гарантії, щоб виключити будь-які сумніви з цього приводу”*.⁶² Євросуд визначив порушення, передбачене статтею 6, вимоги неупередженості.

У відношенні суб'єктивної неупередженості, Євросуд вимагає докази фактичної наявності упередження. Особиста неупередженість офіційно призначеного судді не піддається сумніву, якщо тільки не з'являються свідчення, що вказують на зворотне. Дана презумпція є дуже сильною, тому що на практиці досить важко довести наявність особистої упередженості. Незважаючи на те, що подібні скарги часто спрямовуються в Страсбург, жодна з них поки ще не була визнана правомірною.

Що стосується тесту на об'єктивність, то в справі *Фей проти Австрії* Євросуд заявив, що *“у рамках тесту на об'єктивність, необхідно визначити, чи існують, незалежно від особистої поведінки судді, незаперечні факти, що можуть викликати сумніви в його неупередженості. У цьому відношенні навіть зовнішні атрибути можуть мати певне значення. У даному випадку на карту поставлена та довіра, котру у демократичному суспільстві повинні викликати суди в громади, і насамперед, у випадку кримінальних розглядів, в обвинувачуваних. Це припускає, що при визначенні того, чи існує в розглянутій справі обґрунтована підстава для побоювання, що конкретному судді не вистачає неупередженості, думка обвинувачуваного відіграє важливу, але не визначальну роль. Вирішальним тут є те, наскільки дане побоювання може бути об'єктивно виправданим”*.⁶³

Євросуд ухвалив, що будь-який суддя, стосовно неупередженості якого є законні сумніви, повинен вийти зі складу суду.⁶⁴

У даному випадку також має значення наявність у національному законодавстві процедур, що забезпечують неупередженість судового розгляду. І в той час як Конвенція прямо не

⁶¹ Беліос проти Швейцарії, 29.04.88.

⁶² П'єрсак проти Бельгії, 1.10.82.

⁶³ Фей проти Австрії, 24.02.93.

⁶⁴ П'єрсак проти Бельгії, Нортгьєр проти Нідерландів, Хаусхільдт проти Данії.

формулює положення про необхідність існування механізмів, за допомогою яких учасники розгляду могли б заперечити його неупередженість, порушення ст. 6 Євроконвенції, як правило, відбуваються при їхній відсутності. Якщо заявник піднімає питання про неупередженість суду, то необхідно проводити розслідування, якщо тільки подібне побоювання “цілком виразно не позбавлено підстав”.⁶⁵

Найчастіше дане питання піднімалося в Страсбурзі в зв'язку зі справами, що стосуються проявів расизму. Принципи, викладені нижче, однаково застосовуються і до інших форм прояву упередженості.

У справі *Ремлі проти Франції*⁶⁶ заява одного з членів журі, що сказав: “До того ж я – расист”, була почута третьою особою. Національний судовий орган вирішив не долучати до справи фактів, що нібито мали місце поза залом суду. Євросуд зазначив, що національний суд не провів належної перевірки на предмет неупередженості судового розгляду, тим самим позбавляючи заявника можливості виправити ситуацію, що вступає в протиріччя з вимогами Євроконвенції. Таким чином, Євросуд констатував факт порушення ст. 6 Євроконвенції.

У тих випадках, де національний судовий орган здійснив належне розслідування по факту обвинувачення в упередженості і прийшов до висновку, що судовий розгляд був справедливим, Євросуд не схильний брати під сумнів даний висновок. У ході розгляду *справи Грегори проти Об'єднаного Королівства*⁶⁷ судді надійшла записка від журі присяжних зі словами: “Присяжні демонструють расистські настрої. Один член повинний вийти зі складу журі”. Суддя показав записку представникам обвинувачення і захисту. Він також звернувся до журі з попередженням розглядати справу тільки на основі доказів, відкинувши всякі упередження. Євросуд вважав це достатнім у світлі ст. 6 Євроконвенції. Він визнав важливим, що захисник не вимагав відкликання присяжних і не звернувся до них у відкритих слуханнях з питанням, чи здатні вони продовжити розгляд і винести свій вердикт винятково на підставі доказів. Суддя, що вів розгляд, зробив чітку, докладну і переконливу заяву, закликаючи присяжних відкинути “будь-які упередження чи забобони”. Далі, порівнюючи дану справу зі *справою Ремлі проти Франції*, Євросуд заявив, що “У тій справі судді, що ввели розгляд, не змогли належним чином відреагувати на заяву про те, що хтось чув, як один із присяжних, особу якого можна було встановити, сказав, що він расист. У даній же справі суддя зіштовхнувся з обвинуваченнями присяжних у расизмі, котрі, незважаючи на їхню невизначеність і неточність, не можна було назвати беззмістовними. У даних обставинах він здійснив необхідні заходи, що підтверджують, що суд був заснований як безсторонній орган у світлі ч. 1 ст. 6 Євроконвенції, і запропонував достатні гарантії для того, щоб розсіяти будь-які сумніви з цього приводу”.⁶⁸

Однак у більш пізній справі *Сандер проти Об'єднаного Королівства* Євросуд прийшов до висновку, що оскільки суддя не прореагував належним чином на аналогічні прояви расизму серед присяжних, то мало місце порушення ст. 6 Євроконвенції. Євросуд заявив, що “...Судді слід було відреагувати більш енергійно, ніж тільки робити слабкі спроби переконати присяжних відкинути свої упередження і проводити розгляд, ґрунтуючись винятково на доказах. Не зробивши цього, суддя не надав достатніх гарантій, що могли б виключити будь-які об'єктивно виправдані чи обґрунтовані сумніви щодо неупередженості суду. З цього випливає, що суд, котрий визнав заявника винним, не був безстороннім, з об'єктивної точки зору”.⁶⁹

У справі *Хольм* заявник подав цивільний позов проти автора і видавця книги, у якій стверджується, що він є членом нацистсько-фашистського угруповання. Більшість акціонерів цієї видавничої фірми є членами політичної партії САП, проти якої активно і привселюдно виступав заявник. Автор книги був радником САП з ідеологічних питань і на момент розгляду справи був співробітником видавництва. У відповідь на прохання захисту про ведення процесу судом присяжних були представлені два списки прізвищ осіб, що повинні були ввійти до складу присяжних. Один з цих списків більш ніж на половину складався з прізвищ членів САП; в іншому

⁶⁵ Ремлі проти Франції, 30.03..

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ Грегори проти Об'єднаного Королівства, 25.02.97.

⁶⁸ Там же.

⁶⁹ Сандер проти Об'єднаного Королівства, 9.05.2000.

вони складала половину. В остаточний склад присяжних у кількості дев'яти членів увійшли п'ять діючих членів САП, що були пов'язані з відповідачами в справі. Євросуд ухвалив, що побоювання заявника щодо того, що такий суд присяжних не є незалежним і неупередженим, є об'єктивно виправданими, і, отже, має місце порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції.

Справа *Краска* також була пов'язана із суб'єктивною позицією сторін, хоча і трохи в іншому контексті. По даній справі заявник оскаржив рішення про відкликання його ліцензії на здійснення медичної практики. На рівні розгляду апеляції один із суддів привселюдно заявив, що в нього не було часу для того, щоб прочитати всю записку в справі, представлену адвокатом в апеляційний суд, але він, проте, брав участь в ухваленні рішення проти заявника. Євросуд підкреслив важливість підпорядкування юрисдикції суду для належного відправлення правосуддя, однак ухвалив, що обставини даної конкретної справи не підтверджують скаргу заявника на відсутність справедливості, у підтвердження чого необхідно було привести об'єктивні і суб'єктивні підстави. Оскільки суддя, про поведінку якого йшла мова, був проінформований доповідачем суду і взяв активну участь у розгляді справи й обговореннях, порушення по пункті 1 статті 6 Євроконвенції не мало місця.

Аналогічні обставини мали місце в *справі Де Кубе* (суддя, що спочатку був слідчим суддею), у *справі Бен Якуб* (суддя апеляційного суду, що раніше був головою нижньої палати) і в *справі Хаусшильдт проти Данії* (суддя, що головував на судовому процесі, раніше виніс кілька рішень про продовження утримання заявника під вартою). Євросуд виявив порушення по всіх цих справах на тій підставі, що не була дотримана об'єктивна вимога неупередженості. У той же час Євросуд не знайшов порушення в справі *Нортъє* (суддя, що головував на судовому процесі в справі неповнолітнього, раніше прийняв кілька рішень щодо утримання під вартою) і в *справі Сарайва Де Карвалхо* (суддя, що головував на судовому процесі, раніше обнародував *despacho de pronuncia* заяву про збереження в силі обвинувального акту). Євросуд провів розрізнення між останньою справою і вищезгаданими *справами Пирсак і Де Кубе* в тому, що обнародуванням *despacho de pronuncia* було обмежено рівну участь в проведенні розслідування чи судовому процесі, ніж це мало місце в двох інших згаданих випадках.

Самого того факту, що суддя, який веде розгляд, залучався до участі у справі заявника на більш ранніх етапах, недостатньо, щоб конституювати порушення ч. ст. 6 Євроконвенції. Для цього, крім знайомства судді зі справою, потрібно наявність особливих умов, аналогічних тим, що приводилися вище в зв'язку зі *справами Ремлі і Хаусшильдта*.

Повторні слухання.

Якщо рішення після подачі апеляції скасовано і повернуто для перегляду в суд першої інстанції, то в цьому випадку автоматично не відбувається порушення ст. 6, оскільки той же самий судовий орган, у тому ж чи іншому складі, знову розглядає дане питання.⁷⁰ У *справі Томанн проти Швейцарії*⁷¹ заявник був засуджений повторно судом, що раніше визнав його винним заочно. Євросуд не побачив у цьому порушення ст. 6 Євроконвенції, оскільки судді усвідомлювали те, що вони винесли своє перше рішення на підставі обмежених свідчень і почали новий розгляд справи на більш вичерпній основі.

Відмова від свого права на незалежний і безсторонній судовий розгляд

Євросуд не сформулював чітких принципів, що визначають, як далеко може заходити заявник у своїй відмові від права на незалежний і неупереджений судовий розгляд. Євросуд, однак, вказав, що ступінь можливості відмови повинен бути обмеженим при збереженні мінімальних гарантій, які не залежать винятково від намірів сторін. *Відмова від права, гарантованого Конвенцією, повинна бути встановлена недвозначним шляхом.* Сторони повинні бути інформовані про своє право на вираження сумніву щодо неупередженості судового розгляду, їм повинна бути надана можливість підняти це питання, і вони повинні висловити своє задоволення з приводу складу

⁷⁰ Рінгайзен проти Австрії, 16.07.71.

⁷¹ Томанн проти Швейцарії, 10.06.96.

суду. Проста відсутність заперечень не може вважатися достатньою умовою для встановлення відмови від права. У справі *Пфайфер і Пранкл проти Австрії*⁷² Євросуд постановив, що відсутність заперечень із приводу участі в розгляді справи двох членів суду, які до цього займалися розслідуванням справи і були неправомочні брати участь у слуханнях як судді, є недостатньою умовою для того, щоб кваліфікувати його як відмову від права. У справі *Обершлік проти Австрії*⁷³ голова слухань в Апеляційному суді брав участь у розгляді справи на першому етапі і, відповідно до Кримінально-процесуального кодексу, не був правомочний входити до складу даного суду. Заявник не заперечив факту присутності зазначеного судді, але він не був обізнаний з тим, що двоє інших суддів також не мали повноважень з аналогічних причин. Євросуд постановив, що в даному випадку немає основ стверджувати, що заявник відмовився від права на розгляд своєї справи “безстороннім” судом.

Коментар

Незалежність судової влади та її рівноправність з іншими гілками державної влади є ознаками правової держави, в якій кожен громадянин має право на захист своїх прав і свобод повноважним, незалежним, неупередженим і об’єктивним судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Присяга вимагає від судді чесно і сумлінно виконувати обов’язки, здійснюючи правосуддя, підкорятись тільки закону, бути об’єктивним і справедливим.

При здійсненні правосуддя судді незалежні, підкоряються тільки закону і нікому не підзвітні (ст. 129 Конституції України, ст. 3 Закону “Про статус суддів”). Вони вирішують цивільні, кримінальні та адміністративні справи на основі закону, в умовах, що виключають сторонній вплив на них (ст. 8 ЦПК). Отже, зміст цього принципу розкривається в поєднанні двох правил — незалежності суддів, підкоренні їх тільки законам. Незалежність суддів полягає в тому, що ніякі державні органи, політичні партії, громадські організації і посадові особи не мають права впливати на них, вказувати судові, як необхідно вирішити конкретну справу, розв’язати касаційну скаргу, протест у порядку нагляду або заяву про перегляд рішення у зв’язку з нововиявленими обставинами. Вони незалежні від осіб, які беруть участь у справі, від посадових осіб суду і прокуратури, які оскаржили чи опротестували судові рішення. Так, відповідно до статей 310, 336 ЦПК суд, який розглядає справу в касаційному порядку, перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції як в оскарженій, так і в неоскарженій частині, а також стосовно осіб, які не подали скарги і не зазначені в протесті. Судді, які розглядали справу по першій інстанції, скаргу, протест по другій інстанції, незалежні також від вищестоящего суду, який не може вказати їм, як треба вирішити справу, скаргу, протест, яка має бути застосована норма матеріального права і яке рішення має бути постановлене при новому розгляді справи (статті 319, 341 ЦПК).

Положення, що “судді підпорядковуються тільки закону”, означає, що вони повинні вирішувати справи на підставі законів України, відповідно до закону застосовувати норми іноземного права, а при відсутності закону, який врегульовує спірні відносини, застосувати закон, що регулює подібні відносини. Коли немає такого закону, суд виходить із загальних засад і змісту законодавства України (ст. 11 ЦПК). Рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. Суд обґрунтовує рішення лише на тих доказах, які були досліджені в судовому засіданні (ст. 202 ЦПК).

Незалежність і недоторканність не є особистим привілеєм судді, а є способом захисту публічних інтересів, насамперед прав і свобод людини та громадянина. Виходячи з того, що незалежність суддів є основною передумовою їх об’єктивності та неупередженості, суддя при здійсненні правосуддя, підкоряючись тільки законам і приймаючи рішення в судовій справі, повинен керуватися лише законом, виходити із власного її розуміння та переконання, які ґрунтуються на всебічному, повному й об’єктивному дослідженні всіх обставин справи, бути

⁷² Пфайфер й Пранкл проти Австрії, 25.02.92.

⁷³ Обершлік (№ 1)проти Австрії,23.05.91.

незалежним як від правової позиції прокурорів, захисників, інших учасників судового процесу, так і від представників влади, юридичних чи фізичних осіб.

Незалежність суддів при розгляді конкретних судових справ має забезпечуватись і в самому суді. У зв'язку з цим необхідно мати на увазі неприпустимість не процесуального впливу на суддю з боку інших суддів та керівників судів.

При розгляді справ усі учасники процесу та присутні в залі судового засідання особи зобов'язані підкорятися вимогам процесуальних норм та встановленому в суді порядку. У разі їх порушення суди повинні належним чином реагувати на це, а за наявності підстав вирішувати питання про притягнення винних до відповідальності.

Суддя за межами суддівства не повинен звітувати та давати пояснення з приводу судових справ, піддаватись критиці за позицію в них та притягатись за неї до відповідальності, крім випадків, прямо передбачених законом.

Виходячи з того, що Конституцією України та чинним законодавством професійним суддям заборонено виконувати не властиві суду функції, вони не можуть бути членами різних комітетів, комісій по боротьбі зі злочинністю та залучатись до іншої роботи, якщо це може вплинути на їх незалежність і неупередженість при здійсненні правосуддя.

Однією з ознак незалежності суддів є обов'язковість судових рішень, що набрали законної сили, до виконання усіма органами державної влади, громадянами та юридичними особами. Законом України "Про судоустрій України" визначається конкретний зміст цієї вимоги (ст. 11), передбачаються гарантії самостійності і незалежності суддів (статті 14, 15, 16, 17).

Стаття 18 Закону України "Про статус суддів" вказує, що при здійсненні правосуддя в кримінальних справах судді і народні засідателі незалежні і підкоряються тільки законowi. Судді і народні засідателі вирішують кримінальні справи на основі закону, в умовах, що виключають сторонній вплив на суддів.

Незалежність суду і підкорення їх тільки законowi – конституційний принцип правосуддя, згідно з яким при здійсненні правосуддя у кримінальних справах судді незалежні, підкоряються тільки закону і мають статус недоторканності; судді не можуть належати до політичних партій, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої; держава забезпечує незалежність та особисту безпеку суддів та їхніх сімей; судді вирішують кримінальні справи на основі закону в умовах, що виключають сторонній вплив на суддів.

Незалежність суддів — одна з найважливіших умов об'єктивності при розгляді та вирішенні кримінальних справ, справедливості при винесенні вироків. Принцип незалежності суддів визначений у ст. 129, 126 Конституції України, ст. 18 КПК України, ст. 11-14 Закону України "Про статус суддів", згідно з якими незалежність суддів забезпечується:

- встановленим законом порядком їх обрання, зупинення їх повноважень та звільнення з посади;
- передбаченою законом процедурою здійснення правосуддя;
- таємницею прийняття судового рішення і заборонаю її розголошення;
- заборонаю під загрозою відповідальності втручання у здійснення правосуддя;
- відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- правом судді на відставку;
- недоторканністю суддів;
- створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальним і соціальним забезпеченням суддів відповідно до їх статусу;
- особливим порядком фінансування судів;
- системою органів судового самоврядування.

Усі державні органи, установи та організації, органи місцевого і регіонального самоврядування, громадяни та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судових органів і не посягати на неї.

Гарантії незалежності судді, включаючи заходи його правового захисту, матеріального і соціального забезпечення, поширюються на всіх суддів України і не можуть бути скасовані чи знижені.

Відповідно до ст. 12 Закону України “Про статус суддів”, суддя не повинен давати будь-які пояснення у справах, що ним розглянуті або розглядаються.

Судді недоторканні. Судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності і взяті під варту без згоди Верховної Ради України. Суддя не може бути затриманий за підозрою у вчиненні злочину, а також підданий приводу чи примусово доставлений у будь-який державний орган у порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні злочину чи адміністративного правопорушення, стягнення за яке накладається у судовому порядку, повинен бути негайно звільнений після з’ясування його особи.

Недоторканність судді поширюється на його житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв’язку, кореспонденцію, належні йому майно і документи. Стаття 13 вказаного вище закону передбачає, що проникнення до житла або в службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, особистий обшук судді, речей і документів можуть провадитись тільки за вмотивованим рішенням суду за наявності порушеної кримінальної справи.

Згідно зі ст. 126 Конституції України, вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється.

Судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначаються на посаду судді вперше.

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
- 2) досягнення суддею шістдесяти п’яти років;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров’я;
- 4) порушення суддею вимог щодо несумісності;
- 5) порушення суддею присяги;
- 6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 7) припинення його громадянства;
- 8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- 9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Повноваження судді припиняються у разі його смерті.

Держава забезпечує особисту безпеку суддів та їхніх сімей.

Конституційні положення щодо забезпечення безпеки суддів та їх сімей конкретизуються Законом України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р.

Так, згідно зі ст. 3 цього закону, працівники суду та їх близькі родичі мають право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю для захисту особистої безпеки, безпеки близьких родичів, а також свого житла і майна; вимагати і одержувати допомогу у виконанні покладених на них обов’язків, а в разі необхідності – для особистого захисту, а також свого житла і майна з боку відповідних правоохоронних та інших державних органів; здійснювати спеціальні заходи щодо безпеки; отримувати матеріальну компенсацію в разі загибелі працівника, каліцтва або іншого ушкодження здоров’я, знищення чи пошкодження його житла і майна у зв’язку з виконанням службових обов’язків.

У постанові Пленуму Верховного Суду України № 4 від 12.04.96 “Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів” вказується, що незалежність і недоторканність суддів гарантується Конституцією та законами України. У зв’язку з цим порушення встановленого законодавством порядку притягнення судді (як і інших осіб, що мають статус недоторканності) до кримінальної чи адміністративної відповідальності тягне за собою закриття справи на підставі статті 5 КПК чи статті 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Сформульована в ч. 1 ст. 129 Конституції України норма про те, що судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону, має важливе значення як загальний принцип судочинства та правосуддя і закріплений у відповідному чинному законодавстві про судоустрій, судочинство, статус суддів.

За своїм змістом норма має двоєдине значення. Вона забороняє будь-яке обмеження і сторонній вплив (спонукання, тиск, пряме або непряме втручання та ін.) з будь-чийого боку, в тому числі органів законодавчої і виконавчої влади, посадових осіб, громадських організацій, партій і рухів, колективів і окремих громадян у процесуальну діяльність професійних суддів, народних засідателів, а в подальшому і присяжних. При вирішенні конкретних справ вони не залежать також від судів вищого рівня, слідчих органів, прокурорів і від висновків та думки кожного з учасників судового розгляду справи.

Професійні судді і народні засідателі незалежні від головуючого і один від другого в дослідженні доказів і прийнятті рішень за своїм власним переконанням. Принцип незалежності суддів, народних засідателів і присяжних при здійсненні правосуддя зобов'язує кожного з них керуватися законом і підкорятись його вимогам, бути неупередженим у дослідженні обставин справи і доказів та в прийнятті рішень.

Отже, в цілому, закріплений в ч. 1 статті принцип незалежності суддів при здійсненні правосуддя наділяє їх правом самостійності в проведенні процесуальних дій і водночас вимагає від них всебічного, повного і об'єктивного розгляду кожної справи, додержання прав його учасників та прийняття законного і обґрунтованого рішення.

Судочинство, відповідно до ч. 2 ст. 129 Конституції України, провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних. Дана норма з урахуванням особливостей провадження в цивільних і кримінальних та інших справах більш конкретно має бути визначена в законодавстві про судову систему і процесуальних кодексах. У них визначатиметься склад суду в залежності від характеру справи (наприклад, тяжкості злочину, міри покарання, суми і характеру цивільного позову тощо), а також підсудності справ суду присяжних.

Незалежність суду є загальновизнаною з позицій міжнародного права.

Згідно з Основними принципами незалежності судових органів, схваленими резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 29 листопада та 13 грудня 1985 року, на кожну державу – члена ООН покладається зобов'язання виділяти відповідні кошти, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції. Незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані поважати незалежність судових органів і дотримуватися її (пункти 1, 7).

Пункт “б” частини 2 принципу 1 Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежності судочинства від 13 жовтня 1994 року зазначає, що виконавча та законодавча влади повинні забезпечити незалежність суддів і протидіяти будь-яким спробам позбавити їх незалежності.

Крім того, Віденська декларація і Програма дій, прийнята на другій Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року, наголосила на необхідності належним чином фінансувати установи, які здійснюють правосуддя (пункт 27).

У постанові Президії Верховного Суду України від 12.03.2003 № 17 “Про стан здійснення правосуддя у 2002 р. і завдання на поточний рік” вказується, що “Негативно впливають на стан правосуддя і такі чинники, як недостатнє фінансування судів та матеріальне і соціально-побутове забезпечення суддів і працівників суду. Передбачених Законом про Державний бюджет України коштів недостатньо для виплати суддям і працівникам апарату судів заробітної плати. У 2002 р. суди були недофінансовані на 44,5%. У 2003 р. на функціонування судової системи з бюджету виділено менше половини від необхідної суми. У багатьох судах організувати роботу належним чином неможливо через відсутність необхідної кількості оргтехніки, відключення приміщень від теплової, електричної та телефонної мереж, відсутність коштів на відрядження, папір, конверти, марки, канцелярське приладдя, оплату участі свідків та потерпілих у розгляді справ. Приміщення більшості із 837 судів України не відповідають вимогам щодо умов здійснення правосуддя, а 47 перебувають в аварійному стані.”

Виходячи з вищевказаного, Конституційний Суд України у своєму рішенні (справа про фінансування судів) вказав, що обмеження видатків фінансування судової влади на підставі статті 42 Закону України “Про Державний бюджет України на 1999 рік” не гарантує належних умов для повного і незалежного здійснення правосуддя та функціонування судів і підриває довіру

громадян до державної влади, ставить під загрозу утвердження і забезпечення захисту прав і свобод людини, та визнав положення вказаного бюджету неконституційними і зобов'язав привести їх у відповідність Конституції України.

Українське законодавство для забезпечення принципу безсторонності передбачає обставини, що виключають участь судді в розгляді справи, а саме: якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем кого-небудь з них, а також родичем слідчого, особи, яка провадила дізнання, обвинувача або обвинуваченого; якщо він брав участь у даній справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка провадила дізнання, слідчий, обвинувач, захисник або представник інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; якщо він під час досудового розслідування справи вирішував питання щодо проведення обшуку, виїмки, огляду, обрання, зміни чи скасування запобіжних заходів, продовження строків тримання під вартою, або розглядав скарги на затримання чи на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи або закриття справи; якщо він під час досудового розслідування справи розглядав питання про усунення захисника; якщо він особисто або його родичі зацікавлені в результатах справи; при наявності інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності судді; якщо вони є родичами сторін або інших осіб, які беруть участь у справі; якщо вони перебувають в особливих стосунках з особами, які беруть участь у справі. До складу суду не можуть входити особи, які є родичами між собою. Також передбачена недопустимість повторної участі судді у розгляді справи. При наявності цих підстав відбувається відвід судді.

На нашу думку, в українському законодавстві чітко визначені підстави та процедура відводу суддів. Проте занепокоює невизначеність "інших обставин, які викликають сумнів у об'єктивності судді" та критеріїв їх оцінки. Дискусійним теж є питання призначення на посади суддів осіб, які протягом тривалого терміну працювали слідчими чи прокурорами, у зв'язку з великою ймовірністю у них обвинувального ухилу у розгляді справ.

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ВИКЛЮЧНО СУДОМ

Створений відповідно до закону

У відношенні вимоги про те, що суд повинен бути створений на основі закону, Комісія заявила в *справі Занд проти Австрії*⁷⁴, що “метою і призначенням ч.1 ст. 6 Євроконвенції, яка містить вимогу про те, що суди повинні бути “створені на основі закону”, є те, щоб судоустрій у демократичному суспільстві не залежав від виконавчої влади, а регулювався законом, що виходить від парламенту. Частина 1 ст. 6 Євроконвенції не вимагає, щоб кожна деталь у цій сфері регулювалась законодавчо, за допомогою офіційного парламентського Акту. Необхідно, щоб законодавчо було визначено, принаймні, організаційну структуру судоустрою”.

Коментар

Конституція України передбачає, що судоустрій, судочинство, статус суддів регулюються виключно законами.

Правосуддя в цивільних справах виступає однією з форм державної діяльності — судової влади, яка здійснюється судами шляхом розгляду і вирішення цивільних справ у встановленому законом порядку. Конституція України (ст. 124) визначила, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Правосуддя здійснюється Конституційним Судом та судами загальної юрисдикції – територіальними і спеціальними. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається (ст. 125 Конституції).

Здійснення правосуддя виключно судами впливає з діючих засад поділу державної влади України на три відокремлені гілки державної влади – законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції), які урівноважують одна одну. Цей принцип означає недопущеність втручання в здійснення правосуддя органів законодавчої і виконавчої влади як у формі вирішення і перевірення судових справ, так і у формі впливу на суддів.

Але захист цивільних прав здійснюється також в адміністративному і громадському порядку (ст. 6 Цивільного кодексу). Вирішення цивільних справ адміністративними органами, третейськими судами, іншими органами не є здійсненням правосуддя. Спільність мети по захисту прав і виконання аналогічних правосуддю завдань не може бути достатньо об’єднуючою ознакою для конструювання єдиного поняття правосуддя, оскільки форми і методи діяльності державного суду і квазісудових органів є різними. Суд загальної юрисдикції в системі органів, які здійснюють захист цивільних прав, посідає окреме місце і має пріоритет.

Він проявляється в перевазі над іншими формами, зокрема: а) суд приймає завершальне рішення по спору, якщо такий спір був розглянутий у попередньому позасудовому порядку (трудові спори, спори з договору перевезення з транспортною організацією та ін. (п. 2 ст. 136 ЦПК); б) суд перевіряє законність рішень третейського суду при розгляді питання про видачу виконавчого листа для примусового їх виконання (ст. 18 Положення про третейський суд); суд перевіряє законність і обґрунтованість рішень і постанов державних органів і посадових осіб, які були прийняті з державних, адміністративних, податкових та інших правовідносин у галузі управління; при об’єднанні кількох зв’язаних між собою вимог, з яких одні підвідомчі судові, а інші — арбітражному судові, всі вимоги підлягають розглядові у суді (ст. 26 ЦПК).

Юрисдикційні функції по розгляді цивільних справ, що здійснюються несудовими органами, становлять самостійну адміністративну і громадську процесуальні форми захисту суб’єктивних прав громадян. За існуючим положенням, процесуальні норми, що врегульовують вирішення трудових, адміністративних спорів, включені до системи відповідного матеріального

⁷⁴ Занд проти Австрії, 15DR.70.

права, але виділення їх у самостійні галузі права є прогресивним і перспективним. Специфіка трудових, адміністративних та інших спорів у галузі управління, а також діяльності різних органів, наділених повноваженнями вирішувати такі спори, потребують певних відмінностей у правових нормах, які врегульовують процесуальний порядок її розгляду.

Виділення процесуальних норм, якими врегульовані інші форми захисту прав, у самостійній галузі відповідає подальшому поліпшенню і удосконаленню діяльності механізму державного апарату по управлінню суспільством, а всебічне нормативне врегулювання їх діяльності створює одну з важливих передумов функціонування демократичної правової держави.

У постанові Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.96 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” зазначається, що з урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не може відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише на тій підставі, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку. Конституційне положення про здійснення правосуддя виключно судами зобов’язує їх розглядати кримінальні справи і про злочини, перелічені у ч. 1 ст. 27 КПК України.

Для забезпечення незалежності суддів у здійсненні правосуддя і захисту їх від впливу законодавчої і виконавчої влади Конституція закріпила утворення нової інституції у системі правосуддя – Вищої ради юстиції, механізм діяльності якої визначає закон.

Новим для здійснення правосуддя є участь у ньому народу через присяжних. Конституція не вказує, які справи будуть розглядатися за участю присяжних, що передбачатиметься законом.

Правосуддя можуть здійснювати тільки суди, створені у відповідності з Конституцією. Ніякий інший державний орган чи посадова особа не може брати на себе виконання повноважень суду – визнати особу винною у вчиненні злочину, призначити за нього міру покарання, виконувати інші функції суду.

Ст. 92 Конституції України передбачає, що судоустрій, судочинство, статус суддів регулюються виключно законом.

Конституційний Суд є єдиним органом конституційної юрисдикції. Він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції і дає офіційне тлумачення Конституції та законів України. Конституційний Суд покликаний забезпечити конституційний правопорядок у державі. Повноваження, порядок організації і діяльності, процедура розгляду справ Конституційним Судом визначаються розділом XII Конституції та законом про Конституційний Суд.

Судами загальної юрисдикції є діючі місцеві суди, військові місцеві суди гарнізонів, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим та областей, міст Києва та Севастополя, військові апеляційні суди, місцеві господарські суди, апеляційні господарські суди, Вищий господарський суд, Верховний Суд України та всі інші суди, які мають бути утворені відповідно до Конституції України за принципами територіальності і спеціалізації. Ці суди розглядають усі кримінальні, цивільні, господарські та адміністративні справи, віднесені законом до їх компетенції.

Ухвалення судових рішень іменем держави обумовлено їх значенням як загальнообов’язкових рішень органу судової влади, піднімає їх авторитет як акта державної влади. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов’язковими для всіх без винятку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, установ, посадових осіб, окремих громадян та їх об’єднань і підлягають виконанню на всій території України. Зважаючи на особливе значення судових рішень як актів правосуддя, законодавством за невиконання судових рішень встановлено кримінальну, майнову та адміністративну відповідальність.

Згідно з рішенням Конституційного Суду України за поданням Уповноваженого з прав людини Верховної Ради, визнано таким, що не відповідає Конституції України, положення абзацу третього статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України про те, що судам не підвідомчі скарги “на акти, що стосуються забезпечення обороноздатності держави, державної безпеки,

зовнішньополітичної діяльності держави, збереження державної, військової і службової таємниці”.

Також таким, що не відповідає Конституції України, положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України в частині щодо непідвідомчості судам скарг “на акти і дії службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури...”, якщо законодавством встановлено виключно позасудовий порядок оскарження. Положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України про те, що судам не підвідомчі скарги “на акти і дії службових осіб... суду, якщо законодавством встановлено інший порядок оскарження”, треба розуміти так, що судами не розглядаються скарги громадян у порядку, передбаченому главою 31-А цього Кодексу, на акти і дії суддів, пов’язані із здійсненням правосуддя, оскарження яких встановлюється відповідним процесуальним законодавством України. Акти, дії або бездіяльність посадових і службових осіб судів, що належать до сфери управлінської діяльності, можуть бути оскаржені громадянами в судовому порядку відповідно до глави 31-А Цивільного процесуального кодексу України.

РІВНІСТЬ СТОРІН І ПРАВО НА ЗМАГАЛЬНІСТЬ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Право на справедливий суд містить у собі принцип рівності сторін. Це означає, що кожній із сторін у розгляді повинна бути гарантована розумна можливість представити свою справу в таких умовах, що не ставлять її в менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом.

Право на справедливий судовий розгляд також припускає змагальний характер процесу, що означає принципову можливість для сторін як у кримінальному, так і в цивільному спорі бути інформованими про всі представлені докази чи зафіксовані зауваження і мати можливість коментувати їх. У цьому контексті необхідно надавати особливого значення зовнішнім атрибутам справедливого відправлення правосуддя.

Стосовно кримінальних справ, дані принципи частково збігаються з окремими особливими гарантіями, закріпленими в ч. 3 ст. 6 Євроконвенції, але не обмежуються ними. Наприклад, у справі *Беніш проти Австрії*⁷⁵, у якому свідок-експерт, призначений захистом, не отримав технічних умов, аналогічних тим, котрі отримав свідок обвинувачення в суді, Євросуд констатував, що мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Євроконвенції.

Далі, у справі *Іесперс проти Бельгії*⁷⁶, Комісія заявила, що, відповідно до принципу рівності сторін, на органи прокуратури покладається обов'язок надавати будь-які матеріали, котрі перебувають в їхньому розпорядженні чи доступні їм, що можуть допомогти обвинувачуваному звільнитися від відповідальності чи отримати менш суворий вирок. Дія зазначеного принципу поширюється на матеріали, що можуть підривати неспростовність свідчень обвинувачення. У справі *Фуше проти Франції*⁷⁷ Євросуд заявив, що оскільки обвинувачуваному, що хотів захищати себе в суді самостійно, було відмовлено прокурором у доступі до матеріалів справи і знятті копій з документів, котрі містилися в ній, (що позбавило його можливості належним чином підготувати свій захист), то мало місце порушення принципу рівності сторін, розглянутого разом з ч. 3 ст. 6. Євроконвенції.

У справі *Роу і Девіс проти Об'єднаного Королівства*⁷⁸ Євросуд вказав, що голові суду необхідно було мати можливість самому ознайомитися з доказами, котрі прокуратура не хотіла розкривати перед представниками захисту, для того щоб визначити, чи буде відмова повідомити зазначену інформацію порушувати право обвинувачуваного на справедливий судовий розгляд.

Стосовно цивільних розглядів, ст. 6 у деяких обставинах припускає, що сторони повинні бути наділені правом на проведення перехресного допиту свідків.⁷⁹ Порушення принципу рівності сторін також відбувається в тому випадку, якщо одній зі сторін відмовлено в можливості відповісти на письмові подання в національний суд, зроблені державним обвинувачем. У справі *Домбо Бехеєр Б.В. проти Нідерландів*⁸⁰ Євросуд констатував порушення ч. 1 ст. 6 Євроконвенції, тому що заявнику не було дозволено викликати ключового свідка по його справі, у той час як його опоненту дозволили запросити такого свідка.

У справі *Макмішель* один із позивачів стверджував, що відмова компетентного урядового органу розкрити зміст важливих документів, що стосуються судового розгляду щодо встановлення державної опіки над дитиною, є порушенням статті 6 Євроконвенції. Євросуд з цим погодився, вказавши на серйозні наслідки такої відмови для реалізації цього істотно важливого права: "*Нерозголошення настільки важливих документів, якими є матеріали судової справи соціального характеру, може несприятливо позначитися на здатності батьків, що*

⁷⁵ Беніш проти Австрії, 6.05.85.

⁷⁶ Іесперс проти Бельгії, 27DR61.

⁷⁷ Фуше проти Франції, 18.03.97

⁷⁸ Роу і Девіс проти Об'єднаного Королівства, 16.02.2000.

⁷⁹ Х проти Австрії, 42 DR 145.

⁸⁰ Домбо Бехеєр Б.В. проти Нідерландів, 27.10. 93.

беруть участь у ньому, не тільки вплинути на хід розгляду згаданої справи, котра стосується дітей, але й оцінити свої перспективи оскарження.⁸¹

Євросуд також постановив, що мало місце порушення принципу рівності сторін у тому випадку, коли національний державний законодавчий орган прийняв закон, метою якого було домогтися поразки заявника, справа котрого в той момент розглядалася в національному суді. У справі компанії “Грецькі нафтопереробні підприємства Стран і Стратіс Андреатіс” позивачі брали участь в арбітражному процесі в зв’язку з припиненням терміну дії контракту з грецькою державою, укладеного в часи правління військових, котрий закінчився після відновлення демократії. Після завершення арбітражного процесу було прийняте рішення проти держави, котра згодом оскаржила його в судах загальної юрисдикції. Після того як держава програла в перших двох інстанціях, і було відомо про те, що вона потерпить поразку і на касаційному рівні, парламент прийняв закон про позбавлення арбітражного суду юрисдикції, оголосивши всі його рішення недійсними і такими, що не підлягають виконанню, анулюючи як погашені терміном давності позови по контрактах, що були укладені в умовах військової диктатури, і проголошуючи такими, що втратили силу усі відповідні судові процеси, що не були закінчені на момент вступу в силу нового закону. Євросуд визначив порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції, відзначивши, що прийняття згаданого закону на заключних етапах внутрішнього спору, у якому держава була стороною, що програє, явно стало поворотним моментом у цьому розгляді.

Нарешті, у справі *Ван Орсховен проти Бельгії*⁸², у якій позивач у дисциплінарному розгляді в бельгійських судах не мав можливості відповісти на письмові подання, зроблені в ході слухань перед Генеральним прокурором, Євросуд прийшов до висновку, що мало місце порушення права на змагальність судового розгляду.

Присутність на слуханнях

Євросуд ухвалив, що особа, якій пред’явлене кримінальне обвинувачення, повинна мати право бути присутньою при розгляді його/її справи в суді.⁸³

Частини 1 і п. 1 ч. 3 ст. 6 Євроконвенції, у відповідності зі своїми предметом і призначенням, припускають присутність обвинувачуваного на слуханнях.

Стосовно цивільних справ, вимога до присутності сторін на слуханнях поширюється тільки на випадки особливого роду, як наприклад, справ, що припускають проведення оцінки особистої поведінки представника однієї зі сторін у процесі.

Проведення кримінального слухання під час відсутності обвинувачуваного чи однієї зі сторін (тобто заочно) може допускатися в деяких виняткових обставинах у тому випадку, якщо офіційні органи, незважаючи на всі прийняті ними необхідні заходи, не могли повідомити зацікавлену особу про проведення слухань, чи в деяких випадках, пов’язаних із хворобою учасників.⁸⁴

Сторони в процесі можуть відмовитися від свого права бути заслуханими в суді, але в цьому випадку відмова від права повинна бути зроблена у недвозначній формі і “забезпечуватися мінімальними гарантіями, співрозмірними з її значенням”.⁸⁵ Однак, якщо обвинувачуваний у скоєні злочину відмовився від свого права бути присутнім на судовому розгляді, його інтереси усе-таки повинні бути представлені в суді.

У справі *F.C.V. проти Італії*⁸⁶ італійський суд проводив повторний судовий розгляд під час відсутності заявника, хоча його адвокат повідомив суду, що його підзахисного затримано за кордоном. Євросуд вказав, що заявник не виразив бажання відмовитися від присутності на слуханнях і не прийняв аргумент представника уряду про те, що він навмисно використовував тактику затягування процесу, відмовляючись надати італійській владі свою адресу. Італійській

⁸¹ Макмішель проти Об’єднаного Королівства, 24.02.95.

⁸² Ван Орсховен проти Бельгії, 25.06.97.

⁸³ Скатани проти Швеції, 26.05.88.

⁸⁴ Енслін та ін. проти ФРН, 14 DR. 64.

⁸⁵ Пуатрімол проти Франції, 23.11.93.

⁸⁶ F.C.V. проти Італії, 28.08.91.

владі було відомо про те, що проти заявника було порушено справу за кордоном, і продовження судового розгляду без спроби почати подальші кроки, спрямовані на прояснення ситуації, навряд чи можна було б визнати співрозмірними зі старанністю, необхідною для забезпечення ефективного здійснення права на захист.

Право бути присутнім при розгляді апеляції може залежати від характеру і масштабу розгляду. Євросуд вважає, що питання про проведення слухань у присутності обвинувачуваного в апеляційному суді не має вирішального значення. У тому випадку, якщо апеляційний суд проводить розгляд винятково правових аспектів, то присутність обвинувачуваного не є необхідною. Однак ситуація змінюється, якщо апеляційний суд буде також розглядати факти справи. При ухваленні рішення, що стосується того, чи має обвинувачуваний право бути присутнім при розгляді апеляції, Євросуд буде брати до уваги ступінь ризику для заявника і ту обставину, наскільки апеляційний суд має потребу в присутності обвинувачуваного з метою установлення фактів.

У справі *Кремцов проти Австрії*⁸⁷ заявника не допустили до участі в слуханнях, що стосуються питань права, і Євросуд визнав, що його присутність не була необхідною, оскільки його адвокат зміг брати участь у слуханнях і зробити заяву від його імені. Проте Євросуд побачив порушення в тому, що заявник не був допущений на розгляд апеляції на вирок, що передбачав жорсткість покарання, а саме, довічне ув'язнення з відбуванням його у в'язниці особливого режиму, що був винесений на підставі свідчень, котрі присяжні не мали можливості перевірити. Євросуд вказав, що оскільки оцінка характеру заявника, його намірів і мотивів зіграли важливу роль в ухваленні рішення, що свідчило про те, як багато було поставлено на карту для заявника, необхідно було забезпечити його присутність і участь у процесі розгляду апеляції разом з його адвокатом.

Принцип рівності вихідних умов

Серед основних принципів “справедливості”, що не сформульовані чітко в самій статті, але є важливими для розуміння її дії, найбільш важливим є принцип “рівності вихідних умов”, відповідно до якого всі сторони судового розгляду повинні мати однаково можливість представити свою справу і жодна зі сторін не повинна користатися якимись істотними перевагами в порівнянні з іншою стороною. У справі *Домбо Бехеєр Б.В. проти Нідерландів* Євросуд визначив порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції, коли в спорі з приводу усної домовленості, нібито досягнутої під час зустрічі за участю двох основних сторін, лише одній з цих сторін була надана можливість дати покази в ході судового розгляду, що поставило іншу в “дуже незручне становище”.⁸⁸ Євросуд зафіксував порушення пункту 1 статті 6 по ряду справ, що стосуються принципу рівності вихідних умов. По ранніх справах *Офнер і Хопфінгер* заявники стверджували, що принцип рівності вихідних умов був порушений у результаті присутності представника по генеральному дорученню під час відсутності обвинувачуваного чи його адвоката під час розгляду в Верховному суді. Комісія сформулювала широке визначення “рівності вихідних умов”, яке являє собою процедурну рівність обвинувачуваного і прокурора як невід'ємного елемента “справедливого судового процесу”, а потім, при розгляді загальної практики, що діє в Австрії, зі статтею 6 Євроконвенції, розглянула наступні три критерії:

- 1) наслідку судового процесу для становища обвинувачуваного;
- 2) роль представника в судовому процесі;
- 3) обставини судового процесу.

Комісія і Євросуд використовували ці критерії у своїй подальшій судовій практиці, хоча небагато справ стосувалися третього критерію.

⁸⁷ Кремцов проти Австрії, 21.09.93.

⁸⁸ Домбо Бехеєр Б.В. проти Нідерландів, 27.10.93.

Коментар

Рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (п. 2 ст. 129 Конституції). Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24 Конституції). Цей принцип передбачає рівну можливість усіх громадян брати участь у цивільному, кримінальному та адміністративному судочинстві, перебувати в правовому становищі визначеної законом процесуальної фігури — позивача, відповідача, третьої особи тощо і рівною мірою здійснювати закріплені процесуальним законом за такими суб'єктами процесуальні права і обов'язки. На забезпечення їх реалізації на суд покладений обов'язок охороняти права учасників процесу від порушень, попереджати про наслідки, які можуть настати внаслідок реалізації цих прав, сприяти в їх здійсненні. Гарантіями принципу рівності громадян перед законом і судом є встановлення кримінальної відповідальності за обмеження їх у правах залежно від расової і національної належності, право на оскарження і скасування судового рішення .

Змагальність (п. 4 ст. 129 Конституції), як один з елементів рівності, полягає в забезпеченні широкої можливості особам, які беруть участь у справі, відстоювати свої права й інтереси, свою позицію у справі. Змагальністю визначається весь процес відбору (подання, витребування, залучення) фактичного матеріалу, необхідного для розв'язання судом справи, встановлюються форми, методи і способи дослідження цього матеріалу, процесуальна діяльність суб'єктів доказування, її послідовність і правові наслідки. Утвердження своїх міркувань і оспорювання доводів, міркувань та заперечень протилежної сторони визначають зовнішню форму цивільного процесу, надаючи йому змагального вигляду – боротьби сторін перед судом. Отже, змагальність характеризується широкою можливістю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, визначати і використовувати в доказовій діяльності передбачені ЦПК необхідні процесуальні засоби, фактичні дані і докази, що їх підтверджують. Він ґрунтується на праві сторін вільно розпоряджатися фактичним матеріалом у процесі. Необхідні судові дані про юридичні факти в справі, що становлять предмет доказування, а також докази, якими вони підтверджуються, подають насамперед сторони. Кожна з них повинна доказати ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (ст. 30 ЦПК). У зв'язку з цим вони мають право знайомитися з матеріалами справи, брати участь у судових засіданнях, подавати докази і брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, давати судові усні і письмові пояснення, подавати свої доводи, міркування та заперечення .

Змагальна форма процесу забезпечується активним процесуальним становищем суду, якому належить завершальне визначення предмета доказування, сприяння в збиранні при необхідності належних доказів. Отже, принцип змагальності виступає процесуальною гарантією всебічного, повного і об'єктивного встановлення дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін

Кримінально процесуальний кодекс змінено і доповнено статтями, зміст яких дозволяє дійти висновку, що принцип змагальності передбачає таку побудову кримінального процесу, при якій функції обвинувачення і захисту відокремлені від функції вирішення справи, виконуються суб'єктами (сторонами), що користуються рівними правами у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом (ч. 5 ст. 161 КПК), заявленні відводів і клопотань, виступах у судових дебатах, оскарженні процесуальних рішень (ст. 261 КПК), а суд створює необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав (ч. 6 ст. 161 ст. 261 КПК), розглядає (вирішує) справу (ч. 7 ст. 161 КПК). Змагальність, таким чином, має ознаки, зокрема:

1. Наявність двох протилежних сторін — обвинувачення і захисту. Для повноцінного змагання необхідна присутність сторін у суді (статті 45, 264, 262, 288, 289, 290 та ін.).

2. Процесуальна рівність сторін. Змагання буде справедливим тільки тоді, коли протилежні сторони мають порівняно однакові можливості для захисту своїх інтересів. Закон стимулює активність у дослідженні доказів перш за все сторін, а не суду. Суд сприяє вирішенню спору, він зобов'язаний вживати всіх заходів, що викривають або виправдовують підсудного (статті 22, 253, 260, 299, 315' КПК та ін.).

3. Наявність незалежного від сторін суду, що керує процесом при розгляді кримінальної справи і вирішує справу.

Із тези про незалежність суду випливає, по-перше, що суд не може брати на себе здійснення ні обвинувальної функції, ні функції захисту; по-друге, головною рушійною силою змагання є не ініціатива суду, а спір сторін з приводу обвинувачення; по-третє, незалежність суду означає, що не тільки суд не може виконувати функції сторін, але й жодна із сторін не може брати на себе навіть найменшу частку суддівської функції.

Зміни і доповнення, внесені до чинного кримінально-процесуального законодавства в 2001 р., значно розширили дію принципу змагальності у провадженні з перевірки вироків, постанов і ухвал суду у стадіях апеляції, касації і у порядку виключного провадження (розділ четвертий КПК).

Однією з умов змагальності є диспозитивність у діях сторін. Сфера дії вільного розсуду сторін (диспозитивності) в загальному вигляді окреслена в ч. 5 ст. 161 КПК, де сказано, що сторони користуються свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом. Конкретизація цих положень є в статтях, де йдеться про реалізацію особами — учасниками процесу своїх прав, наприклад, дачі показань, оскарження рішень державних органів, ознайомлення з матеріалами справи, регулювання відносин обвинуваченого і захисника тощо.

Диспозитивність має місце також і у взаємовідносинах сторони обвинувачення і суду при відмові обвинувача від обвинувачення. У таких випадках суд не може вимагати від обвинувача обвинувальної активності (ст. 264 КПК). Однак сам суд нерідко зв'язаний позиціями сторін і наданими ними доказами, і тому не може бути визнаний, так само, як і сторони, абсолютно вільним (диспозитивним) у виборі рішення (статті 253, 281, 290, 292, 299 та ін.).

Процесуальна рівноправність сторін. Відтворений в ЦПК, цей принцип встановлює для сторін рівні можливості для здійснення ними своїх процесуальних прав і виконання обов'язків, а не в тотожності прав позивача і відповідача. Зміст цього принципу обумовлюється характером матеріальних правовідносин, підвідомчих судові, і є відображенням загальноправового, закріпленого Конституцією, принципу рівності усіх громадян перед законом і судом. Визначивши процесуальну рівноправність сторін, цивільне процесуальне законодавство надає їм однакові процесуальні засоби для захисту і рівну можливість для їх застосування та сприяння судові. Суд однаково повинен допомогти сторонам у збиранні і залученні до справи доказів. Він зобов'язаний роз'яснити їх права і обов'язки, попередити про наслідки здійснення або не вчинення процесуальних дій і подавати інше сприяння, яке забезпечувало б реалізацію даного принципу. Їм надсилаються повістки і повідомлення про час і місце судового засідання та проведення окремих процесуальних дій. При розгляді клопотань осіб, які беруть участь у справі, суд заслуховує думку сторін.

Суд не може постановити рішення, не вислухавши пояснення відповідача. Позивачеві не може бути дозволено те, що не дозволяється відповідачу і навпаки. Таким чином, відповідно до цього принципу для сторін встановлена в ЦПК рівність у використанні ними процесуальних засобів у процесуальній діяльності в цивільному судочинстві.

Всі громадяни також рівні перед законом. Тобто обов'язок додержуватися закону, його виконувати, право використовувати закон в своїх інтересах, а також юридична відповідальність перед законом за його порушення є рівною для всіх громадян. Не може бути винятків з цього правила, зважаючи на будь-які особливі заслуги особи, її соціальний статус тощо.

Таке розуміння рівності своїм змістом має юридичну рівність громадян щодо використання своїх прав тими категоріями громадян, які за соціальними, політичними, фізіологічними та іншими обставинами не мають рівних з іншими можливостей, притаманних всім людям. Тому Конституція встановлює систему юридичних і матеріальних гарантій для умов життя, гідних людини.

ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ

Методологія. У ході проекту проводилося опитування суддів із шести місцевих судів міста Львова. Із кожного суду опитувалося по шість суддів, тобто загальна кількість опитаних респондентів - тридцять шість. Усі дані, отримані в ході дослідження, є конфіденційними і використовуються лише в узагальненому вигляді з метою відтворення цілісної картини системи судоустрою на даному етапі її вдосконалення та покращення умов праці суддів і працівників суду.

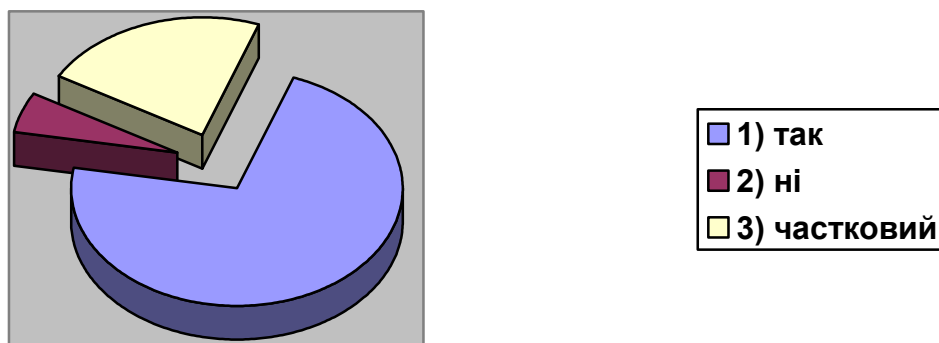
Актуальність дослідження полягає у визначенні вектору розвитку судової системи у м.Львові, визначення пріоритетів у цьому розвитку, а також вивчення та систематизація найголовніших його перешкод. **Метою** опитування є з'ясування стану впровадження та застосування Європейських норм про право на справедливий суд в Україні. Дослідження проводилося за такими принципами:

1. доступності до суду;
2. публічності розгляду справ;
3. розгляду справи упродовж розумного строку;
4. незалежності та безсторонності суду;
5. рівності сторін та змагальності судового розгляду;
6. виконання судових рішень

Незалежне опитування суддів у різних районах Львова дало цікаві та непередбачувані результати. Судді опитані незалежно один від одного, в один і той самий час, приблизно в однакових умовах роботи часто давали дуже протилежні відповіді на однакові запитання. Так 72,22 % опитаних вважають, що громадяни мають реальний доступ до судів в Україні. І 63,89 % вважають, що реальний доступ до судів є у іноземців України. Тобто з точки зору працівників судів (тобто осіб, які реально чинять правосуддя в Україні), у нашій державі українські громадяни захищені краще, ніж іноземні громадяни(див. діаграма 1-2).

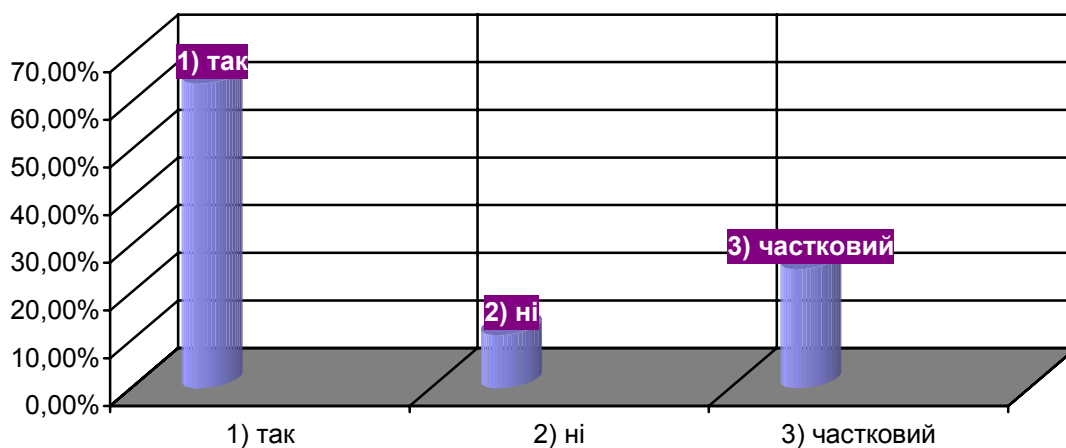
Доступність до суду

На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів у громадян в Україні?

Діаграма 2

На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів в Україні у іноземців?

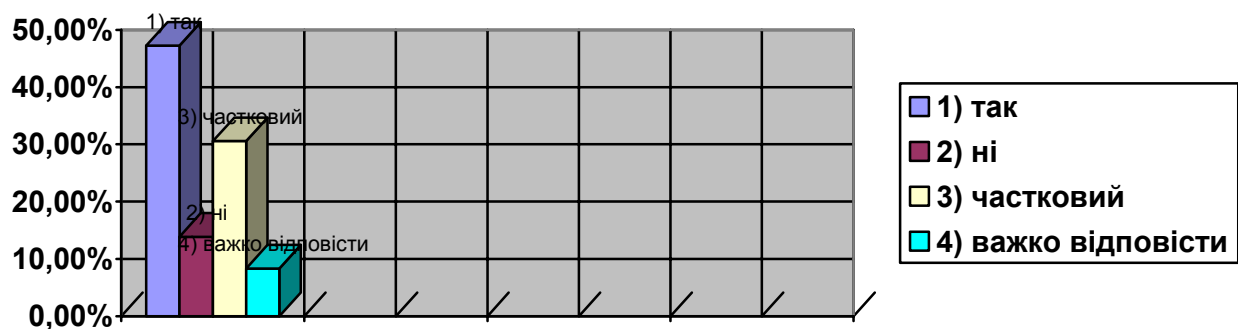

Публічність розгляду справ

У питаннях щодо найефективнішого способу фіксації судового процесу Львівські судді надали перевагу відеозапису(47,22 %), хоча аудіо запис та протокол також, на думку суддів, є досить вагомим способом, відповідно 38,88% та 36,10 %. Неоднозначна також думка суддів і щодо наявності належних умов для гласного розгляду справи: 36,10 % опитаних вважає, що у суді ці умови забезпечені, 13,89 % вважають, що цих умов взагалі не дотримано, 30,56% суддів вважають що ці умови дотримані частково і 8,33 % важко відповісти на це запитання(див. Діаграма 3).

Діаграма 3

Чи вважаєте ви, що у судах створено належні умови для гласного розгляду справ?

Розгляд справи упродовж розумного строку

Стаття 6 Євроконвенції гарантує кожній людині **судовий розгляд упродовж розумного строку**. Євросуд заявив, що метою даної гарантії є захист “усіх сторін у судовому розгляді від надмірного затягування судової процедури”. Серед львівських суддів немає єдності щодо чіткого терміну розгляду справ.

Нижче наводимо порівняльну таблицю котра показує чітку різницю між поглядами опитаних суддів та реальними строками розгляду справ.

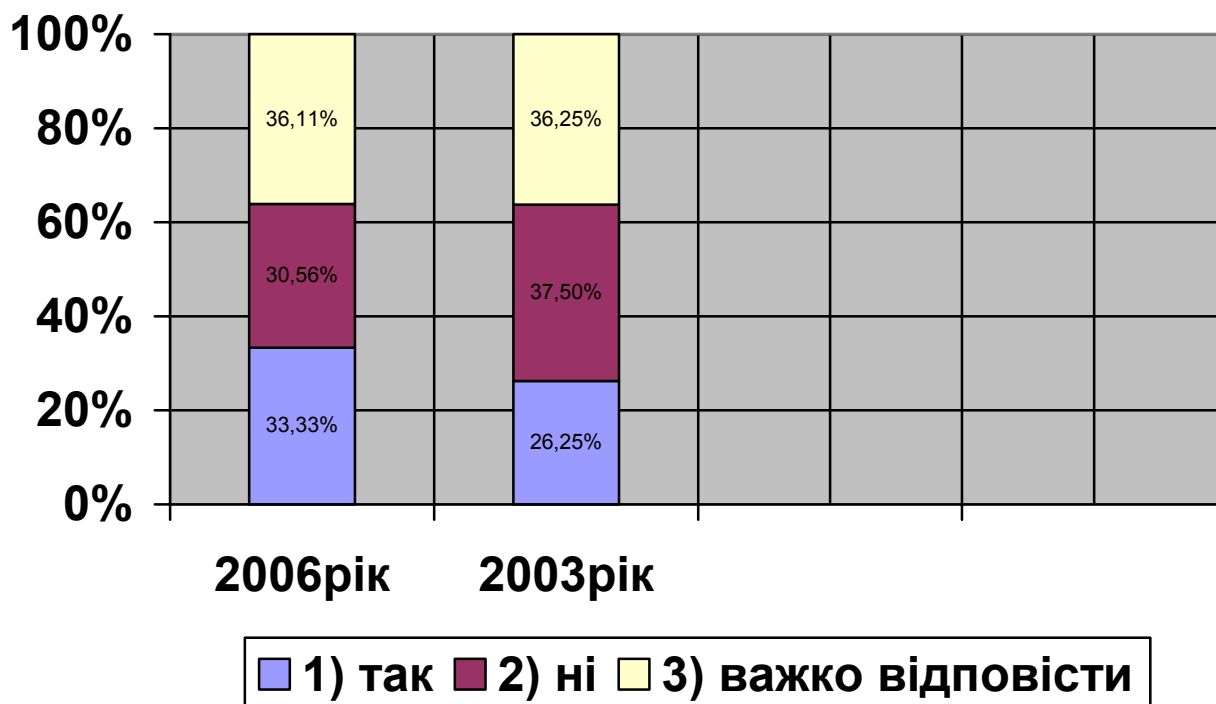
Які строки судового розгляду Ви вважаєте розумними?	
1.1 По кримінальних справах	
2 тижні	2,78 %
4 тижні	25,00 %
6 тижнів	16,66 %
8 тижнів	13,89 %
12 тижнів	13,89 %
16 тижнів	27,78 %
1.2 По цивільних справах	
2 тижні	16,67 %
4 тижні	41,67 %
6 тижнів	13,89 %
8 тижнів	8,33 %
12 тижнів	8,33 %
16 тижнів	11,11 %
1.3 По сімейних справах	
2 тижні	41,67 %
4 тижні	30,55 %
6 тижнів	11,11 %
8 тижнів	2,78 %
12 тижнів	-
16 тижнів	13,89 %
1.4 По трудових справах	
2 тижні	47,22 %
4 тижні	36,11 %
6 тижнів	5,56 %
8 тижнів	-
12 тижнів	-
16 тижнів	11,11 %
1.5 По адміністративних справах	
2 тижні	50,00 %
4 тижні	33,33 %
6 тижнів	2,78 %
8 тижнів	-
12 тижнів	-
16 тижнів	13,89 %

Протягом якого строку триває судовий процес?	
2.1 По кримінальних справах	
2 тижні	5,56 %
4 тижні	2,78 %
6 тижнів	8,33 %
8 тижнів	8,33 %
12 тижнів	25,00 %
16 тижнів	50,00 %
2.2 По цивільних справах	
2 тижні	2,78 %
4 тижні	22,22 %
6 тижнів	22,22 %
8 тижнів	19,44 %
12 тижнів	5,56 %
16 тижнів	27,78 %
2.3 По сімейних справах	
2 тижні	30,56 %
4 тижні	30,56 %
6 тижнів	16,66 %
8 тижнів	8,33 %
12 тижнів	2,78 %
16 тижнів	11,11 %
2.4 По трудових справах	
2 тижні	25,00 %
4 тижні	22,22 %
6 тижнів	16,67 %
8 тижнів	22,22 %
12 тижнів	8,33 %
16 тижнів	5,56 %
2.5 По адміністративних справах	
2 тижні	38,89 %
4 тижні	33,33 %
6 тижнів	16,66 %
8 тижнів	-
12 тижнів	5,56 %
16 тижнів	5,56 %

Незалежність та безсторонність суду

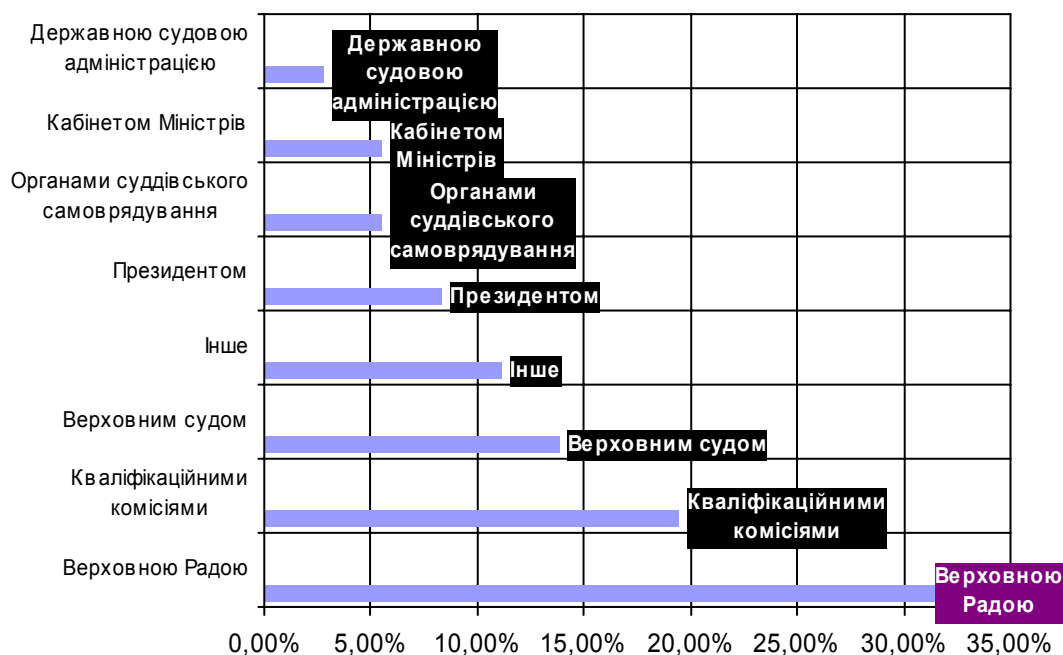
У порівнянні із проведеним моніторингом у 2003 році (коли 26,25% опитаних суддів вважали, що призначення довічно судді робить суд більш незалежним і покращує дотримання прав людини в суді) у 2006 році вже 33,33% вважають, що це так, 30,56 % - вважають, що процедура призначення суддів не впливає ніяк на незалежність суду і 36,11 % було важко визначитися по цьому питанні(діаграма 4).

Чи забезпечує процедура призначення суддів незалежність суду?

Якою інституцією, на Вашу думку, повинні призначатися судді?

Цікава картина з процедурою призначення суддів. Пропозиції суддів розділилися між такими китами: Верховна Рада (33,33 %), далі – Кваліфікаційні комісії (19,44 %), Верховний суд (13,89 %), іншими органами (11,11 %), а також Президентом (8,33 %), Органами суддівського самоврядування та Кабінетом Міністрів (по - 5,56 %) і найменше Державною судовою адміністрацією (2,78 %).

Стосовно ефективності роботи суду можна стверджувати що вона залежить від пожиттєвого призначення судді. 41,66 % опитаних відповіли, що ефективність їхньої роботи напряду залежатиме від терміну їхнього призначення, 30,56 % не визначилися, 27,78 % вважають що цей фактор ніяк не впливає на роботу(діаграма 6).

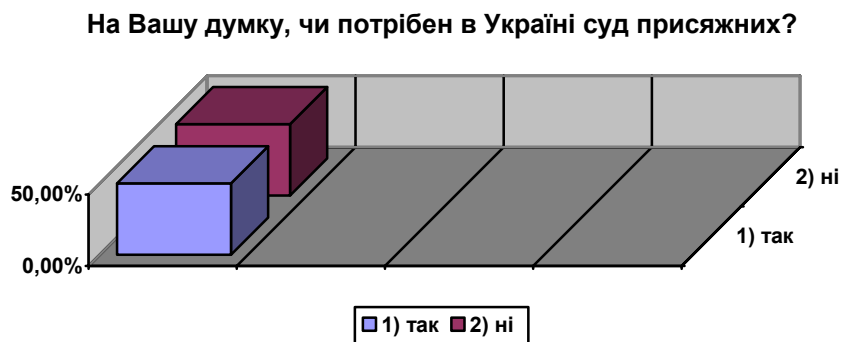
Діаграма 6

Чи потрібен в Україні суд присяжних?

Стосовно нововедення щодо існування суду присяжних думки респондентів розділилися 50% на 50%(діаграма 7).

Діаграма 7

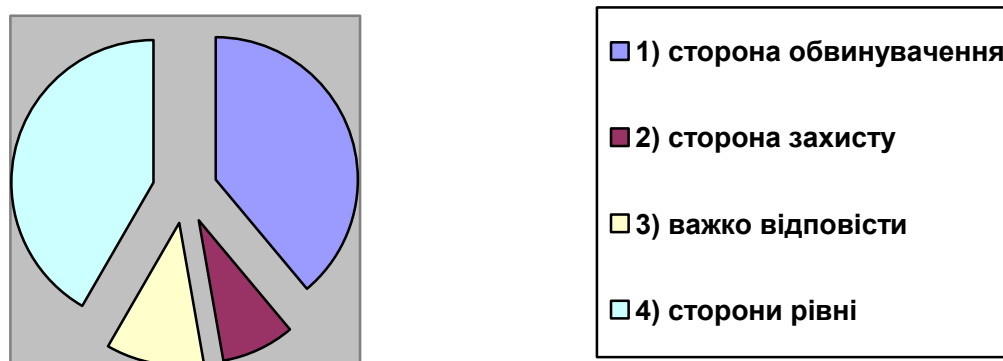

Рівність сторін та змагальність судового розгляду

41% опитаних вважає, що під час кримінального процесу сторони в суді рівні, 38.89% вважають що перевагу має сторона обвинувачення, а 8.33% що, сторона захисту, 11.11 % опитаних важко відповісти на це запитання (діаграма 8).

Діаграма 8.

На Вашу думку, яка з сторін в кримінальному процесі має більше процесуальних та фактичних прав і можливостей?

Стосовно способів забезпечення гласності судового процесу **рівною мірою були підтримані усі варіанти висвітлення судового процесу:**

1. залучення преси, доступ до матеріалів через WEB
2. активне обговорення у ЗМІ порушень і зловживань у судовій сфері.
3. висвітлення показових процесів по телебаченню
4. реєстр судових рішень (з повними текстами)
5. забезпечити належними приміщеннями

6. Зарплата
7. Належне матеріально-технічне забезпечення судів
8. В Україні виконується засада гласності судового процесу, оскільки засідання є відкритими і доступними для кожного бажаючого
9. Реформування судів
10. Внести зміни у процесуальні нормативні акти України

Виконання судових рішень

При виконанні судових рішень 55,56 % опитаних суддів вважає, що існують перепони, 19,44 % відповіли «ні», частково існують проблеми на думку 25 %. Найголовнішими перепонами судді вказали:

- 1) домовленість між виконавчою службою та представниками засудженого
- 2) неналежна діяльність виконавчої служби
- 3) низький контроль за виконанням рішень
- 4) влада
- 5) корупція
- 6) відсутність державної гарантії
- 7) пожиттєве призначення суддів
- 8) велика кількість рішень, які підлягають до виконання
- 9) перевантаженість судових виконавців
- 10) недостатній рівень технічного забезпечення
- 11) відсутність даних про боржників
- 12) недосконалість законодавства у всіх галузях права
- 13) недотримання законодавства України, що стосується виконання покарань
- 14) низька правосвідомість
- 15) тиск на адміністративну владу
- 16) фінансові проблеми
- 17) особиста зацікавленість
- 18) не моя компетенція

ОДНОМІРНИЙ РОЗПОДІЛ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

	Частота	% до відповідей	
Доступність до суду:			
1. На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів у громадян в Україні?			
1) так	26	72,22 %	
2) ні	2	5,56 %	
3) частковий	8	22,22 %	
2. На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів в Україні у іноземців?			
1) так	23	63,89 %	
2) ні	4	11,11 %	
3) частковий	9	25,00 %	
Публічність розгляду справ:			
1. Які способи фіксації судового процесу ви вважаєте найефективнішими?			
1) протокол	1	2	5,56 %
	2	2	5,56 %
	3	9	25,00 %
	4	10	27,78 %
	5	13	36,10 %
2) аудіо запис	1	2	5,56 %
	2	4	11,11 %
	3	1	2,78 %
	4	15	41,67 %

	5	14	38,88 %
3) відеозапис	1	6	16,67 %
	2	3	8,33 %
	3	4	11,11 %
	4	6	16,67 %
	5	17	47,22 %
4) інше		-	-
2. Чи вважаєте ви, що у судах створено належні умови для гласного розгляду справ?			
1) так		17	47,22 %
2) ні		5	13,89 %
3) частковий		11	30,56 %
4) важко відповісти		3	8,33 %
Розгляд справи упродовж розумного строку:			
1. Які строки судового розгляду Ви вважаєте розумними?			
1.1 По кримінальних справах			
2 тижні		1	2,78 %
4 тижні		9	25,00 %
6 тижнів		6	16,66 %
8 тижнів		5	13,89 %
12 тижнів		5	13,89 %
16 тижнів		10	27,78 %
1.2 По цивільних справах			
2 тижні		6	16,67 %
4 тижні		15	41,67 %

6 тижнів	5	13,89 %
8 тижнів	3	8,33 %
12 тижнів	3	8,33 %
16 тижнів	4	11,11 %
1.3 По сімейних справах		
2 тижні	15	41,67 %
4 тижні	11	30,55 %
6 тижнів	4	11,11 %
8 тижнів	1	2,78 %
12 тижнів	-	-
16 тижнів	5	13,89 %
1.4 По трудових справах		
2 тижні	17	47,22 %
4 тижні	13	36,11 %
6 тижнів	2	5,56 %
8 тижнів	-	-
12 тижнів	-	-
16 тижнів	4	11,11 %
1.5 По адміністративних справах		
2 тижні	18	50,00 %
4 тижні	12	33,33 %
6 тижнів	1	2,78 %
8 тижнів	-	-
12 тижнів	-	-
16 тижнів	5	13,89 %

2. Протягом якого строку триває судовий процес?		
2.1 По кримінальних справах		
2 тижні	2	5,56 %
4 тижні	1	2,78 %
6 тижнів	3	8,33 %
8 тижнів	3	8,33 %
12 тижнів	9	25,00 %
16 тижнів	18	50,00 %
2.2 По цивільних справах		
2 тижні	1	2,78 %
4 тижні	8	22,22 %
6 тижнів	8	22,22 %
8 тижнів	7	19,44 %
12 тижнів	2	5,56 %
16 тижнів	10	27,78 %
2.3 По сімейних справах		
2 тижні	11	30,56 %
4 тижні	11	30,56 %
6 тижнів	6	16,66 %
8 тижнів	3	8,33 %
12 тижнів	1	2,78 %
16 тижнів	4	11,11 %
2.4 По трудових справах		
2 тижні	9	25,00 %
4 тижні	8	22,22 %

6 тижнів	6	16,67 %
8 тижнів	8	22,22 %
12 тижнів	3	8,33 %
16 тижнів	2	5,56 %
2.5 По адміністративних справах		
2 тижні	14	38,89 %
4 тижні	12	33,33 %
6 тижнів	6	16,66 %
8 тижнів	-	-
12 тижнів	2	5,56 %
16 тижнів	2	5,56 %
Незалежність та безсторонність суду:		
1. Чи забезпечує процедура призначення суддів незалежність суду?		
1) так	12	33,33 %
2) ні	11	30,56 %
3) важко відповісти	13	36,11 %
2. Якою інституцією, на Вашу думку, повинні призначатися судді?		
1) Верховною Радою	12	33,33 %
2) Президентом	3	8,33 %
3) Кваліфікаційними комісіями	7	19,44 %
4) Органами суддівського самоврядування	2	5,56 %
5) Верховним судом	5	13,89 %
6) Кабінетом Міністрів	2	5,56 %
7) Державною судовою адміністрацією	1	2,78 %
8) Інше	4	11,11 %

3. На Вашу думку, чи сприяє призначення на посаду судді позитивно ефективній діяльності суду?		
1) так	15	41,66 %
2) ні	10	27,78 %
3) важко відповісти	11	30,56 %
4. На Вашу думку, чи потрібен в Україні суд присяжних?		
1) так	18	50,00 %
2) ні	18	50,00 %
Рівність сторін та змагальність судового розгляду:		
1. На Вашу думку, яка з сторін в кримінальному процесі має більше процесуальних та фактичних прав і можливостей?		
1) сторона обвинувачення	14	38,89 %
2) сторона захисту	3	8,33 %
3) важко відповісти	4	11,11 %
4) сторони рівні	15	41,67 %
3. Що, на Вашу думку, потрібно зробити для забезпечення гласності судового процесу?		
1. Залучення преси, доступ до матеріалів через WEB	4	-
2. Активне обговорення у ЗМІ порушень і зловживань у судовій сфері.	1	-
3. Висвітлення показових процесів по телебаченню	1	-
4. Реєстр судових рішень (з повними текстами)	1	-
5. Забезпечити належними приміщеннями	3	-
6. Зарплата	1	-
7. Належне матеріально-технічне забезпечення судів	2	-
8. В Україні виконується засада гласності судового процесу, оскільки засідання є відкритими і доступними для кожного бажаючого	3	-

9. Реформування судів	1	-
10. Внести зміни у процесуальні нормативні акти України	1	-
11. Затрудняюся відповісти	1	-
12. Відмовились відповісти	16	-
Виконання судових рішень		
На Вашу думку, чи існують проблеми при виконанні судових рішень?		
1) так	20	55,56 %
2) ні	7	19,44 %
3) частково	9	25 %
2. Якщо так, тоді які існують основні перешкоди для виконання судових рішень?		

1) домовленість між виконавчою службою та представниками засудженого	1	-
2) неналежна діяльність виконавчої служби	7	-
3) низький контроль за виконанням рішень	3	-
4) влада	2	-
5) корупція	1	-
6) відсутність державної гарантії	1	-
7) пожиттєве призначення суддів	1	-
8) велика кількість рішень, які підлягають до виконання	1	-
9) перевантаженість судових виконавців	2	-
10) недостатній рівень технічного забезпечення	1	-
11) відсутність даних про боржників	1	-
12) недосконалість законодавства у всіх галузях права	2	-
13) недотримання законодавства України, що стосується виконання покарань	1	-
14) низька правосвідомість	1	-
15) тиск на адміністративну владу	1	-
16) фінансові проблеми	2	-
17) особиста зацікавленість	1	-
18) не моя компетенція	1	-
19) відмовились від відповіді	18	-
Для яких категорій справ?		
1) для кримінальних справ	10	-
2) для адміністративних справ	5	-
3) для цивільних справ	13	-

4) для сімейних справ	2	-
5) для житлових, земельних, спадкових справ	1	-
4) усі категорії	1	-
відмовились від відповіді	18	-
Анкету заповнив:		
суддя	14	38,89 %
інший	22	61,11 %

ДОДАТКИ

**Конвенція
про захист прав людини і основоположних свобод
(Рим, 4.XI.1950)**

(Додатково див. Протоколи до Конвенції
Перший протокол ([994_535](#)) від 20.03.52
Протокол N 4 ([994_059](#)) від 16.09.63
Протокол N 6 ([994_802](#)) від 28.04.83
Протокол N 7 ([994_804](#)) від 22.11.84
Протокол N 9 ([994_170](#)) від 06.11.90
Протокол N 10 ([994_171](#)) від 25.03.92
Протокол N 11 ([994_536](#)) від 11.05.94
Протокол N 12 ([994_537](#)) від 04.11.00)

(Конвенцію ратифіковано Законом
N 475/97-ВР ([475/97-ВР](#)) від 17.07.97)

(Додатково див. Протоколи до Конвенції
Протокол N 13 ([994_180](#)) від 03.05.2002
Протокол N 14 ([994_527](#)) від 13.05.2004)

Офіційний переклад із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу N 11 (*) ([994_536](#))

(*) Переклад здійснено спільно Міністерством закордонних справ України та Українською Правничою Фундацією. Текст офіційного перекладу затверджено Міністерством закордонних справ України, Міністерством юстиції України та Українською комісією з питань правничої термінології.

До тексту Конвенції було внесено поправки, відповідно до положень Протоколу N 3 (ETS N 45), який набрав чинності 21 вересня 1970 року, Протоколу N 5 (ETS N 55), який набрав чинності 20 грудня 1971 року, і Протоколу N 8 (ETS N 118), який набрав чинності 1 січня 1990 року, і цей текст також включив текст Протоколу N 2 (ETS N 44), який відповідно до пункту 3 статті 5 цього Протоколу був складовою частиною Конвенції з моменту набрання ним чинності 21 вересня 1970 року. Всі положення, що їх було змінено або доповнено згідно з цими протоколами, замінюються Протоколом N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155) з 1 листопада 1998 року - дати набрання ним чинності. З цієї дати Протокол N 9 ([994_170](#)) (ETS N 140), який набрав чинності 1 жовтня 1994 року, скасовується.

Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини ([995_015](#)), проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року,

враховуючи, що ця Декларація ([995_015](#)) має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені,

враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і подальше здійснення прав людини та основних свобод,

знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основні свободи, які складають підвалини справедливості і миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки загальному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать,

сповнені рішучості, як уряди європейських країн, що є однодумцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права, зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації (995_015),

домовилися про таке:

Стаття 1 (1)

Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Розділ I (1)

Права і свободи

Стаття 2 (1)

Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- a) при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;
- b) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;
- c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 3 (1)

Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 4 (1)

Заборона рабства та примусової праці

1. Ніхто не може триматися в рабстві або в підневільному стані.

2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

3. Для цілей цієї статті значення терміна "примусова чи обов'язкова праця" не поширюється на:

а) будь-яку роботу, виконання якої звичайно вимагається під час тримання під вартою, призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції, або під час умовного звільнення з-під варти;

б) будь-яку службу військового характеру або, - у випадку, коли особа відмовляється від неї з релігійних чи політичних мотивів у країнах, де така відмова визнається, - службу, яка має виконуватися замість обов'язкової військової служби;

с) будь-яку службу, яка має виконуватися у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, що загрожує життю чи благополуччю суспільства;

д) будь-яку роботу чи службу, яка входить у звичайні громадянські обов'язки.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 5 (1)

Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках, як:

а) законне ув'язнення особи після її засудження компетентним судом;

б) законний арешт або затримання особи за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

с) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

д) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або

законне затримання неповнолітнього з метою припровадження його до встановленого законом компетентного органу;

е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

ф) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

2. Кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту с пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судові засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання, має право на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання на порушення положень цієї статті, має захищене позовом право на відшкодування.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 6 (1)

Право на справедливий судовий розгляд

1. Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено згідно із законом.

3. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього;

b) мати достатньо часу й можливостей для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або - якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мову, яка використовується у суді, або не розмовляє нею, - отримувати безоплатну допомогу перекладача.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 7 (1)

Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії або бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення за національними законами або за міжнародним правом. Не може також призначатися покарання, тяжче від того, яке застосовувалося на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не стоїть на перешкоді судовому розглядові і покаранню будь-якої особи за будь-які дії чи бездіяльність, які на час їх вчинення становили кримінальне правопорушення згідно із загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 8 (1)

Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 9 (1)

Свобода думки, совісті і віросповідання

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 10 (1)

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 11 (1)

Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом в інтересах національної або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або

органів державного управління.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 12 (1)

Право на шлюб

Чоловіки та жінки, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 13 (1)

Право на ефективний засіб правового захисту

Кожен, чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 14 (1)

Заборона дискримінації

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 15 (1)

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої надзвичайної ситуації в державі, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вжити заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, - за умови, якщо такі заходи не суперечать іншим її міжнародно-правовим зобов'язанням.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для

відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, або від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка використовує це право відступу від своїх зобов'язань, повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про всі вжиті нею заходи і про причини їх вжиття. Вона також інформує Генерального секретаря Ради Європи про те, коли такі заходи було припинено і з якого часу положення Конвенції знову повністю виконуються.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 16 (1)

Обмеження щодо політичної діяльності іноземців

Ніщо в статтях 10, 11 і 14 не може розглядатися як таке, що перешкоджає запровадженню Високими Договірними Сторонами обмежень щодо політичної діяльності іноземців.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 17 (1)

Заборона зловживання правами

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі або особі будь-яке право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 18 (1)

Обмеження у застосуванні обмежень на права

Обмеження, які дозволяються цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, можуть застосовуватися тільки з тією метою, для якої вони передбачені.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Розділ II (2)

Європейський суд з прав людини

(2) Текст із поправками, внесеними відповідно до положень

Стаття 19

Створення суду

Для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини (далі "Суд"), який функціонує на постійній основі.

Стаття 20

Кількісний склад суддів

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21

Критерії добору суддів

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом.

2. Судді засідають в Суді у своїй особистій якості.

3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися ніякою діяльністю, що є несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, які виникають у зв'язку із застосуванням цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22

Вибори суддів

1. Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів із трьох кандидатів, представлених Високою Договірною Стороною.

2. Така сама процедура застосовується під час довиборів до Суду у випадку приєднання нових Високих Договірних Сторін, а також при заповненні вакансій, що виникають.

Стаття 23

Строк повноважень

1. Судді обираються строком на шість років. Вони можуть бути переобрані. Однак строк повноважень половини складу суддів, обраних на перших виборах, спливає через три роки.

2. Судді, строк повноважень яких спливає через перші три роки, визначаються Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом

одразу ж після їх обрання.

3. З метою забезпечення, наскільки це можливо, поновлення повноважень половини складу суддів кожні три роки, Парламентська Асамблея може до початку будь-яких наступних виборів вирішити, що тривалість строку або строків повноважень одного або кількох суддів, які мають бути обраними, буде іншою ніж шість років, але не більшою дев'яти і не меншою трьох років.

4. У випадках, коли йдеться про більше ніж один строк повноважень і коли Парламентська Асамблея застосовує попередній пункт, розподіл строків повноважень здійснюється Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після виборів.

5. Суддя, обраний для заміни судді, строк повноважень якого не сплив, обіймає посаду протягом решти строку повноважень свого попередника.

6. Строк повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70-річного віку.

7. Судді обіймають свою посаду до їх заміщення. Проте після заміни вони продовжують розгляд тих справ, які вже є в їхньому провадженні.

Стаття 24

Звільнення з посади

Жоден суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки рішення про його невідповідність встановленим вимогам не буде ухвалене іншими суддями більшістю у дві третини голосів.

Стаття 25

Канцелярія та судові секретарі

Суд має канцелярію, функції та організація якої визначаються в Регламенті Суду. Суду в його діяльності надають допомогу судові секретарі.

Стаття 26

Пленарні засідання Суду

На пленарних засіданнях Суду:

- a) обираються його Голова та один або два заступники Голови строком на три роки; вони можуть бути переобрані;
- b) створюються палати на встановлений строк;
- c) обираються голови палат Суду; вони можуть бути переобрані;
- d) приймається Регламент Суду; та
- e) обираються секретар Суду та один або кілька заступників секретаря.

Стаття 27

Комісії, палати та Велика палата

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає в комісіях у складі трьох суддів, у палатах у складі семи суддів та у Великій палаті у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комісії на встановлений строк.

2. Як член палати та Великої палати за посадою засідає суддя, обраний від заінтересованої держави-учасниці, або, за відсутності такого чи в разі неспроможності такого взяти участь у засіданні, особа, яка визначається на вибір такої держави і засідає як суддя.

3. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, які визначаються відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жоден суддя з палати, яка постановила судове рішення, за винятком голови палати та судді, який засідав від заінтересованої держави-учасниці.

Стаття 28

Заяви комісії про неприйнятність

Комісія може - одностайним голосуванням - визнати непринятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Ухвала комісії є остаточною.

Стаття 29

Ухвали палат щодо прийнятності та суті заяв

1. Якщо згідно зі статтею 28 жодної ухвали не винесено, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34.

2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33.

3. Ухвала щодо прийнятності виноситься окремо, якщо Суд, у виняткових випадках, не вирішить інакше.

Стаття 30

Відмова від юрисдикції на користь Великої палати

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитись від своєї юрисдикції на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31

Повноваження Великої палати

Велика палата:

а) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 або статтею 34, якщо палата відмовляється від своєї юрисдикції згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43; та

б) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

Стаття 32

Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї і які передаються йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47.

2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішується Судом.

Стаття 33

Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке, як вона вважає, було допущене іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34

Індивідуальні заяви

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати ніяким чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35

Критерії прийнятності

1. Суд може прийняти питання до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту - відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення.

2. Суд не розглядає жодної заяви, поданої згідно зі статтею 34, якщо вона:

а) є анонімною; або

б) за своєю суттю порушує питання, що вже було розглянуте Судом або вже подане на розгляд за іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить відповідної

нової інформації.

3. Суд визнає непринятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає, що ця заява є несумісною з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необгрунтованою або є зловживанням правом на подання заяви.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, якщо він вважає її непринятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі.

Стаття 36

Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядаються палатою або Великою палатою, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подати свої міркування у письмовій формі і брати участь у слуханнях.

2. Голова Суду може, в інтересах належного відправлення правосуддя, запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в судовому розгляді, або будь-якій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої міркування у письмовій формі або брати участь у слуханнях.

Стаття 37

Вилучення заяв із реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі вилучити заяву з реєстру справ, якщо обставини дозволяють дійти висновку, що:

- a) заявник не має наміру й далі підтримувати свою заяву; або
- b) спір уже вирішено; або
- c) на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Однак Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Суд може знову поновити заяву в реєстрі справ, якщо, на його думку, обставини це виправдовують.

Стаття 38

Розгляд справи та процедура дружнього врегулювання

1. Якщо Суд визнає заяву прийнятною, він:

- a) розглядає справу разом із представниками сторін і, в разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані держави створюють усі необхідні умови;
- b) надає себе у розпорядження заінтересованих сторін з метою забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Переговори, які здійснюються згідно з підпунктом b пункту 1, є конфіденційними.

Стаття 39

Досягнення дружнього врегулювання

У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши відповідне рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.

Стаття 40

Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд у виняткових випадках не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, які здаються на зберігання секретареві, має бути відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41

Справедлива сатисфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Стаття 42

Рішення палат

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43

Передання справ на розгляд Великої палати

1. Упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення судового рішення.

Стаття 44

Остаточні судові рішення

1. Рішення Великої палати є остаточним.
2. Рішення палати стає остаточним:
 - а) якщо сторони заявляють про те, що вони не звертатимуться із клопотанням про передавання справи на розгляд Великої палати; або
 - б) через три місяця від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлене; або
 - с) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.
3. Остаточне судове рішення опубліковується.

Стаття 45

Умотивування судових рішень та ухвал

1. Судові рішення та ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.
2. Якщо судове рішення цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46

Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами.
2. Остаточне рішення Суду надсилається Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

Стаття 47

Консультативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.
2. Такі висновки не поширюються на питання, які стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, або на будь-яке інше питання, яке Суд чи Комітет міністрів можуть розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.
3. Рішення Комітету міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48

Консультативна компетенція Суду

Суд вирішує, чи належить до його компетенції, визначеної у статті 47, запит Комітету міністрів про надання консультативного висновку.

Стаття 49

Умотивування консультативних висновків

1. Консультативні висновки Суду мають бути вмотивовані.
2. Якщо консультативний висновок цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.
3. Консультативні висновки Суду передаються Комітетові міністрів.

Стаття 50

Витрати Суду

Витрати Суду покладаються на Раду Європи.

Стаття 51

Привілеї та імунітети суддів

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи ([994_001](#)) і в угодах, укладених згідно з цією статтею Статуту.

Розділ III (1,3)

Інші положення

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

(3) Статті цього розділу перенумеровано відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS 155).

Стаття 52 (1)

Запити Генерального секретаря

На запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірна Сторона надає роз'яснення щодо того, яким чином її внутрішнє законодавство забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 53 (1)

Гарантії існуючих прав людини

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує будь-які права людини та основні свободи, які можуть гарантуватися законами будь-якої Високої Договірної Сторони або будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 54 (1)

Повноваження Комітету міністрів

Ніщо в цій Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету міністрів, наданих йому Статутом Ради Європи ([994_001](#)).

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 55 (1)

Відмова від інших засобів врегулювання спорів

Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення, шляхом оскарження, спору, який виникає внаслідок тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 ([994_536](#)) (ETS N 155).

Стаття 56 (1)

Територіальне застосування

1 (2). Будь-яка держава може при ратифікації або будь-коли після цього заявити в повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що дія цієї Конвенції поширюється - з урахуванням пункту 4 цієї статті - на всі або деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.

2. Дія Конвенції поширюється на територію або території, визначені в повідомленні, з тридцятого дня після отримання цього повідомлення Генеральним секретарем Ради Європи.

3. Однак положення цієї Конвенції застосовуються до таких територій з належним урахуванням місцевих вимог.

4 (2). Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб,

неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 цієї Конвенції.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

(2) Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 57 (1)

Застереження

1. Будь-яка держава при підписанні цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти може зробити застереження стосовно будь-якого окремого положення Конвенції з огляду на те, що той чи інший закон, чинний на той час на її території, не відповідає цьому положенню. Застереження загального характеру згідно з цією статтею не дозволяються.

2. Будь-яке застереження, зроблене згідно з цією статтею, має містити стислий виклад відповідного закону.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 58 (1)

Денонсація

1. Висока Договірна Сторона може денонсувати цю Конвенцію тільки зі спливом п'яти років з дати, коли вона стала її стороною, і через шість місяців після подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи, який інформує про це інші Високі Договірні Сторони.

2. Така денонсація не звільняє заінтересовану Високу Договірну Сторону від її зобов'язань за цією Конвенцією стосовно будь-якого діяння, яке могло бути порушенням таких зобов'язань і могло бути здійсненим нею до дати, від якої денонсація набрала чинності.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути її стороною цієї Конвенції на тих самих умовах.

4 (2). Відповідно до положень попередніх пунктів, Конвенція може бути денонсована стосовно будь-якої території, на яку було поширено її дію згідно із заявою, зробленою на підставі статті 56.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

(2) Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Стаття 59 (1)

Підписання та ратифікація

1. Ця Конвенція відкрита для підписання членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. Ця Конвенція набирає чинності після здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот.

3. Для тих держав, які підписали цю Конвенцію і які ратифікуватимуть її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

4. Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всіх членів Ради Європи про набрання Конвенцією чинності, про Високі Договірні Сторони, які ратифікували її, і про здачу на зберігання усіх подальших ратифікаційних грамот.

(1) Назву включено відповідно до положень Протоколу N 11 (994_536) (ETS N 155).

Вчинено в Римі четвертого дня листопада місяця 1950 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі, яка її підписала.

"Голос України", 10 січня 2001 року.
N 3 (2503) стр. 6 - 8.

ІНСТРУКЦІЯ ІНТЕРВ'ЮЕРОВІ

Шановні друзі!

Щиро дякуємо Вам за бажання допомогти нашій організації в проведенні моніторингу.

Перед початком опитування уважно прочитайте дану інструкцію, вивчіть основні вимоги і рекомендації, які є **обов'язковими** при роботі.

Насамперед Ви повинні представитись (“Я називаюсь П.І.Б., я представляю громадську організацію...”), повідомити, що в рамках пілотного проекту моніторингу проводиться інтерв'ювання, та попросити згоди на проведення інтерв'ю. **Для кожного інтерв'юера обов'язковою є наявність при собі посвідчення особи, котре на вимогу респондента слід пред'явити.** Перед початком розмови Ви повинні повідомити респондента, що дані, отримані в ході дослідження, є конфіденційними і будуть використовуватись лише в узагальненому вигляді з метою відтворення цілісної картини системи судоустрою на даному етапі і її вдосконалення та покращення умов праці суддів і працівників суду.

Пам'ятайте, що анкету заповнюєте Ви особисто, задаючи питання респондентові і позначаючи відповіді в анкеті. Питання, поставлені в анкетах, є продуманими, тому не варто їх перефразувати. Усі зауваження фіксуйте на зворотному боці анкети. Після закінчення інтерв'ю ви повинні показати заповнений опитувальник респондентові і отримати усне підтвердження правильності відповідей. **Обов'язково записуйте всі зауваження, котрі виникають у респондентів.** Якщо ж респондент виявить бажання самостійно заповнити анкету, він повинен зробити це при Вас.

Намагайтесь оформити анкету чітко та акуратно, для того щоб полегшити роботу при обробці результатів.

Нагадуємо: Ви повинні утриматися від провокацій і діяти лише в межах, дозволених Законом!

Намагайтесь зафіксувати **всі** зауваження, які виникли у Вас при огляді приміщення суду; пам'ятайте, що нас цікавить і Ваша думка.

Бажаємо успіху!

Громадський фонд “Право і Демократія”

*Будемо вдячні за Ваші відгуки та пропозиції,
котрі просимо надсилати за адресою:
79000, м. Львів, проїзд Крива Луна, 6;
e-mail: lawdemo@nw.lviv.net*

АНКЕТА

Доступність до суду;

1. На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів у громадян в Україні?

- 1) так
- 2) ні
- 3) частковий

2. На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів в Україні у іноземців?

- 1) так
- 2) ні
- 3) частковий

Публічність розгляду справ;

1. Які способи фіксації судового процесу ви вважаєте найефективнішими?

(оцінювати за п'ятибальною шкалою, необхідне обвести, дайте відповідь по кожному рядку)

- 1) протокол 1 2 3 4 5
- 2) аудіо запис 1 2 3 4 5
- 3) відеозапис 1 2 3 4 5
- 4) інше _____

2. Чи вважаєте ви, що в судах створено належні умови для гласного розгляду справ?

- 1) так
- 2) ні
- 3) частково
- 4) важко відповісти

Розгляд справи упродовж розумного строку;

1. Які строки судового розгляду Ви вважаєте розумними?

1.1 По кримінальних справах

- 2 тижні
- 4 тижні
- 6 тижнів
- 8 тижнів
- 12 тижнів
- 16 тижнів

1.2 По цивільних справах

2 тижні
4 тижні
6 тижнів
8 тижнів
12 тижнів
16 тижнів

1.3 По сімейних справах

2 тижні
4 тижні
6 тижнів
8 тижнів
12 тижнів
16 тижнів

1.4 По трудових справах

2 тижні
4 тижні
6 тижнів
8 тижнів
12 тижнів
16 тижнів

1.5 По адміністративних справах

2 тижні
4 тижні
6 тижні
8 тижнів
12 тижнів
16 тижнів

2. Протягом якого строку триває судовий процес?

2.1 По кримінальних справах

2 тижні
4 тижні
6 тижні
8 тижнів
12 тижнів
16 тижнів

2.2 По цивільних справах

2 тижні

4 тижні 1
6 тижні 1
8 тижнів 1
12 тижнів 1
16 тижнів 1

2.3 По сімейних справах

2 тижні 1
4 тижні 1
6 тижнів 1
8 тижнів 1
12 тижнів 1
16 тижнів 1

2.4 По трудових справах

2 тижні 1
4 тижні 1
6 тижні 1
8 тижнів 1
12 тижнів 1
16 тижнів 1

2.5 По адміністративних справах

2 тижні 1
4 тижні 1
6 тижні 1
8 тижнів 1
12 тижнів 1
16 тижнів 1

Незалежність та безсторонності суду;

1. Чи забезпечує процедура призначення суддів незалежність суду?

1) так 1
2) ні 1
3) важко відповісти 1

2. Якою інституцією, на Вашу думку, повинні призначатися судді? (один варіант)

1) Верховною Радою 1
2) Президентом 1
3) Кваліфікаційними комісіями 1
4) Органами суддівського самоврядування 1

- 5) Верховним судом
- 6) Кабінетом Міністрів
- 7) Державною судовою адміністрацією
- 8) Інше _____

3. На Вашу думку, чи сприяє призначення на посаду судді по-життєво ефективній діяльності суду?

- 1) так
- 2) ні
- 3) важко відповісти

4. На Вашу думку, чи потрібен в Україні суд присяжних?

- 1) так
- 2) ні

Рівність сторін та змагальність судового розгляду;

1. На Вашу думку, яка з сторін в кримінальному процесі має більше процесуальних та фактичних прав і можливостей? (один варіант)

- 1) сторона обвинувачення
- 2) сторона захисту
- 3) важко відповісти
- 4) сторони рівні

3. Що, на вашу думку, потрібно зробити для забезпечення гласності судового процесу? Вкажіть:

- 1. _____
- 2. _____
- 3. _____
- 4. _____
- 5. _____

Виконання судових рішень

1. На вашу думку, чи існує проблема при виконанні судових рішень?

- 1. Так
- 2. Ні
- 3. Частково

2. Якщо так, тоді які існують основні перешкоди для виконання судових рішень?

- 1. _____
- 2. _____
- 3. _____
- 4. _____

5. _____

6. _____

Для яких категорій справ?

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____